

Napút-füzetek

12.

Uzsoki András—Erdélyi István

Trón és kereszt

Fejezet Magyarország és a Kijevi Rusz történetéből

Az olvasóhoz

Kijev és Magyarország

A cári Oroszországgal kétszer, a Szovjetunióval – azon belül Oroszországgal és Ukrajnával pedig – szintén kétszer súlyos, a magyarság számára végzetes háborúk révén került szembe Magyarország. Már emiatt is érthető az az ellenszenv, amellyel dédapáink után mi magunk is viseltetünk – néha akaratunk ellenére – az említett országokkal szemben. Pedig történelmi sorsa nyomán a magyarság azzal, hogy a Kárpát-medencébe bevándorolt, közvetlen szomszédja lett a ruszok és a keleti szlávok korai politikai alakulatainak, ezen belül a Kijevi Rusznak. Az ellenszenv, amelyet sok esetben nem is magyar politikusok gerjesztettek bennünk, azt is eredményezte, hogy az őstörténeti-régészeti kutatások is szinte megtorpantak a keleti országghatárnál. Sok esetben gátolta ez a megértést, a történelmi-kulturális folyamatok kellő megértését és magyarázatát, és gátolja még ma is – jóllehet az orosz kultúra megismertetésére nem is egy kísérlet történt és történik. Most mi magunk is ennek egyik ősi elemével szeretnénk olvasóinkat megismertetni.

A Kijevi Rusz, Kelet-Európa egyik jelentős állama, és a Kárpát-medencében létrejött magyar nagyfejedelemség a honfoglalás után szinte azonnal kapcsolatba lépett egymással. Ennek előzménye az volt, hogy őseink nemcsak az etelközi tartózkodásuk idejében, hanem kissé korábban is, a keleti szlávokkal már érintkezésbe kerültek. Ez a kapcsolat nyomot hagyott nyelvünkben. Jóllehet a tőlük átvett szavaink száma még a tucatnyit sem éri el, azok mégsem lényegtelenek. Az Orosz Őskrónikában feljegyezték a XI. vagy XII. században, hogy a nyugat felé tartó magyarok Kijev alatt vonultak el: „Idosa ugri mimo Kijev goraju jescse szja zovjet ninye Ugorszkoje i prisedgyse k Dnyepu sztasa vezsemi...” – olvashatjuk óorosz nyelven a 898. évnél.

A X. században nemcsak a kijeviek nomád ellenségei közül fogadtunk be menekülőket, hanem gazdasági kapcsolatok kezdtek el kiépülni a Kijevi Russzal. Mi lovakat exportáltunk (talán éppen a tihanyi apátság gazdaságához csatolt, a mai Izsák község melletti ménesből, amely évente magától a királytól

EZÜST KARPÉREC SZARVASRÓL

kapott 50 csikót!) – nemegyszer lószerszámokat is velük együtt –, onnan pedig üvegáru, ezüst ékszerek, meg ki tudja, mi minden más érkezett cserébe, és mindkét országban forogtak a kereskedők kezén értékes arab ezüstpénzek, különösen a Szent István-i pénzkibocsátást megelőzőleg. Különben 1000 körül magyar követség is járt Kijevben, valószínűleg részben térítési célból, csehekkel és pápai kiküldöttekkel együttesen.

Ez az aktív és határozottan barátságos kapcsolat jelentett alapot ahhoz, hogy az országunkon belüli válságos időkben akár vezetőink gyermekei is menedéket találhassanak a kijevi nagyfejedelmi udvarban. Így került oda Levente és András herceg is. Odakint a kereszténység 987-ben lett államvallás, és mindkét államban a bizánci egyház ért el sikereket, azzal a különbséggel, hogy a Dunántúlon emellett a nyugati kereszténység is gyökeret eresztett már a IX. század derekán, salzburgi és regensburgi térítők révén. Viszont ugyanekkor a Kijevi Ruszban, minden törekvésük ellenére, Róma követői nem értek el eredményt.

I. fejezet

A Kijevi Rusz kialakulása

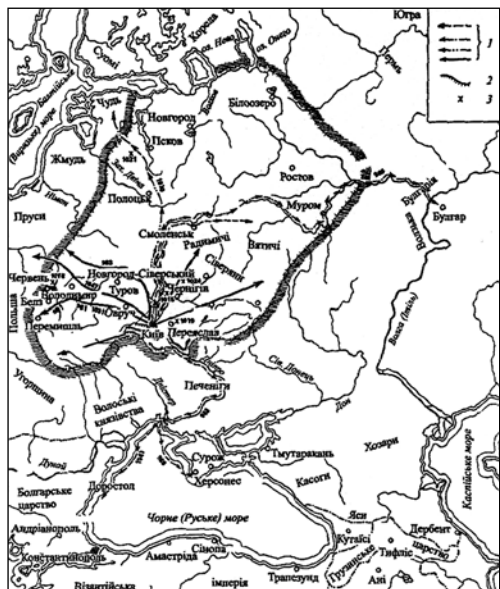
Előre kell bocsátanunk néhány szót azokról a történelmi eseményekről, amelyek megelőzték ennek az érdekes és sajátos kelet-európai államalakulatnak a létrejöttét, amely a középkor egyik legjelentősebb országává vált.

Maga a név sem problémamentes. Jóllehet tudományos vita tárgyát képezi még, de valószínű, hogy a *rusz* név olyan emberekre vonatkozott, akik a mai Svédország területéről mint fegyveres kereskedők és hódítók érkeztek hajóikon – sok esetben asszonyaikkal együtt – a nagy folyókon a szárazföld belsejébe. Első bázisaik (szállásaik és raktáraik) a Ladoga-tó partján létesültek, majd egyre beljebb és beljebb, Novgorod, sőt Gnyozdovo, valamint Kijev térségébe nyomultak előre. Az egyik fő céljuk Itil – a kazár főváros – és azon túl a Kaszpi-tenger elérése volt.

A Kijevi Rusz legősibb területe Kijev (Kijiv) és Csernyigov (Csernyigiv), valamint Perejaszlav városokat és azok környékét foglalta magában, a Dnyeper (Dnipro), a Szejm, a Gyeszna (Deszna), a Pszjol és Pripjaty folyók völgyeinek egyes részeit. Mások szerint nyugaton ez a terület egészen a Déli-Bug felső folyásáig is kiterjedt, délen a Rosz folyó völgyének nagyobb részét is ide számították (sokan ennek a folyónak a nevében is a rusz nevet vélték felfedezni).

Magának Kijevnek a területén, amely a keleti szláv poljánok ősi törzsének területén helyezkedik el, VIII–IX. századi települést (de még nem várost) találtak a régészeti kutatások során. Ezek jelentik a IX. században ott kialakult város előzményét, az erdővidék és a sztyeppe földrajzi határvidékén, a híres nagy dnyeperi nemzetközi vízi út mellett.

Tévesen értelmezett adatok nyomán egyes külföldi orosz szerzők azt a vélelmet is megkockáztatták, hogy Kijev megalapítása a kazárokhhoz fűződik, sőt azt is kifejtették, hogy a város neve egy kazár hadvezér apjának a nevét (Kuja)

**A KIEJEVI RUSZ KITERJEDÉSE
980-1054 KÖZÖTT**

viseli. Ehhez kapcsolva, az *Ugorszkoje* helynévben, amely a város egyik része volt, nem ősmagyarokat (ugorokat), hanem kazár szövetséges onogurokat tételeznek fel. Azonban a X-XI. században az *ugrin* név kétségtelenül magyart jelentett. A kazár alapítás hívei abból indultak ki, hogy Bíborban-született Konstantin bizánci császár az egyik könyvében a várost Szambatasz néven említi. Azonban ez a település Kijev közelében feküdt, de nem tartozott a városhoz. A Szambat – szombat nevét magában viselő helynévhez a VIII. századtól zsidó vallású vezetőréteggel rendelkező Kazár kaganátust társították (Golb – Pritsak 1997).

Ami ennek a területi egységnek és természetesen a városnak az uralkodói illeti, az elsők között a skandináv Aszkold és Dir neveit szokták megemlíteni, akik 860 és 912 között uralták azt.

Utánuk a szintén skandináv eredetű nevet viselő Igor (Ingvar), Olga (Helga) és a pogány szláv nevű Szvjatoszláv (ejtsd: Szvetoszláv) következett egészen 972-ig, és csak utánuk jött a könyvünkben szereplő Vlagyimir (980-tól), majd Jaroszláv.

A legendás Aszkold és Dir korszaka a Kijevi Rusz terjeszkedésének, szinte állandó hadjáratainak az ideje volt, és ez még az említett Oleg idejében is jellemző volt, elsősorban Volhínia és Szmolenszk irányába. Szvjatoszláv fejedelem azonban már a rivális kazárookra is rátámadt – teljes sikerrel. Balkáni hadjárata után, hazatérőben azonban a besenyők megölték.

Utóda, Nagy Szent Vlagyimir uralkodása alatt az ország kiterjedése a keleti szlávok lakta területeken jelentősen megnőtt, és népe keresztény hitre tért, de az élénk egyházi (római) diplomáciai mozgás ellenére országában nem a nyugati kereszténységet ismerték el.

Jaroszláv uralkodása után a kijeviek Bizáncot többé már nem támadták, a régi fő cél, a bizánci kereskedelem megkaparintása és a főváros bevétele ugyan nem sikerült, de teljes mértékben uralták az oda vezető vízi utat. Ez a helyzet hatalmas hasznot szolgáltatott a nemzetközi kereskedelem megvámolása révén, és egyúttal biztosította a nyersanyag-utánpótlást is. A kereskedők sajátos korporációkba tömörültek, és azok segítségével folytatták tevékenységüket Bizánc és a Kaukázus irányában.

A Kijevi Rusz igyekezett délkelet felé is kiterjeszteni hatalmi övezetét. Már a X. század utolsó harmadában felbukkan az írásos forrásokban Tmutarakany – régi nevén Matrika – neve, mint olyan hercegségé, amelyet a Kazár kaganátus bukása után vettek birtokba a kijeviek, és az övék is maradt, egészen a bizánci Komnenosz Alexandrosz császár uralkodásáig, azaz körülbelül a XI. század legvégéig.

Az ország határai Vlagyimir, majd Jaroszláv uralkodási idejére szinte teljesen stabilizálódtak. A Kijevi Ruszhoz legnagyobb kiterjedése idejében sem tartozott azonban hozzá Kárpátalja. Kijev a legnagyobb észak-déli kereskedelmi és hadi jelentőségű vízi út, a Dnyeper partján fekszik. A folyón való hajózást megnehezítő sellők (vagy zúgók) viking (varjág) elnevezéseit Bíborbanszületett Konstantin egyik munkája őrizte meg. A bizánci császár adatközlői részletes képet adtak a dnyeperi útról, annak jelentőségéről nemcsak Kijev, de természetesen Novgorod, Szmolenszk és Csernyigov kereskedői számára.

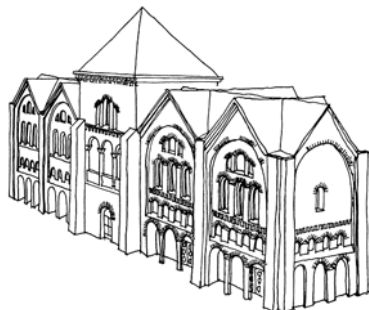
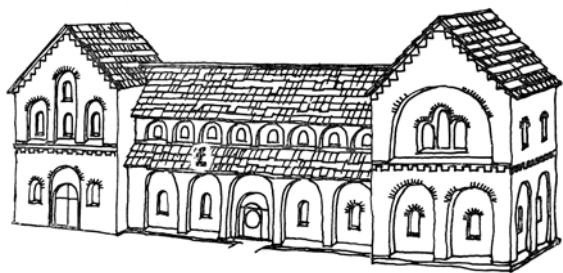
II. fejezet

Bölcs Jaroszláv udvarában

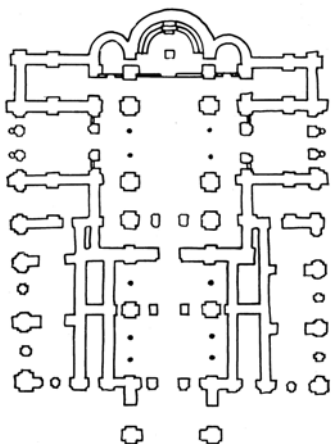
Számunkra – már csak azért is, hogy jobban megérthessük, mivel is találkozhatott odakint a két magyar hercegi ifjú – a nagyfejedelem udvartartása az akkori kijevi politikai és kulturális körülmények között rendkívül érdekes. Kijevet városként már a IX. századra visszautaló írásos források is említik. Egykoron a keleti szlávok polján nevű nagy csoportjának a székhelye volt (varjág neve: Kiaenugardar).

Az erdőhatár legszélén magasodó dombokon állott, a Dnyeper folyó – és mint már említettük, a híres-nevezetes Bizánc felé tartó hatalmas és nagyon forgalmas kereskedelmi vízi út partján. Legendás neve „az orosz városok anyja” volt. A legrégebbi város a keleti szlávok területén. Bizánc egyházi örököseként később a „Harmadik Róma” elnevezéssel illeték.

Amikor a hercegek odaérkeztek, a nagyvárosban már számtalan remek épület állott, az addig eltelt évtizedek kiváló építészeti miliőt hagytak maguk után. Számukra a Dnyeper partján egymásba érő, szinte egybefüggő platót alkotó dombokon emelkedő épületek, sőt maga a folyópart is emlékeztethetett a régi főváros, Esztergom, valamint még némileg Visegrád város helyzetére. Az is közös volt bennük, hogy mindkét város kereskedelmi ütőér, egy hatalmas folyó partján létesült. Az elmúlt évtizedek sikeres ásatásai sok új dolgot hoztak napvilágra a föld alá került kincsekből. Több elpusztult épületet sikerült rajzban rekonstruálni. Rajtuk ott van a bizánci építőmesterek keze nyoma. Levente és

A NYUGATI ÉS A DÉLI PALOTA

A TIZED-TEMLOM

András, Lengyelország felől érkezvén, a külső erődfalba épített Aranykapun lépve be a városba, az épülőfélben lévő Szófia székesegyház mellett elhaladva, a Szófia-kapun keresztül ment tovább a korabeli főután, és így érkezett el a két fejedelmi palota egyikéhez. Ezek külsejét újabban sikerült csak rajzban rekonstruálni, maguk a falak, az alapozásukon kívül, nem maradtak ránk. A kisebbik, a domb *nyugati* oldalán állott épület egy középső fő- és egy bal oldali bejáratral bírt. A főbejárat feletti részt alacsony toronynak is lehet tekinteni, az valójában már a harmadik szint. A palota két szárnyrészre azonban mindössze kétszintű volt. Középső részében nagy fogadócsarnok lehetett, bazilikaszerű elrendezése a középső hajó felső részéről, a tetőzet alatt is kapott fényt. A nagyobb, a domb *déli* részében állott palota egy középső főbejáratral és csak egy kis ajtóval bírt a jobb oldali saroknál. Az egész hatalmas épület kétszintes volt, de a felső szint egy nagyobb és egy kisebb ablakossal volt tagolva, azokkal megvilágítva. A főbejárat mindkét oldalán boltíveket tartó oszlopsor húzódott.

Azonnal megpillanthatták a krími Korszunyból (Herszonból) jött építők által a Szűzanya tiszteletére emelt Tized-templomot, a már éppen javában épülő – 1037-ben megkezdett – Szent Szófia (Isteni Szent Bölcsesség) székesegyházat, és azután nemegyszer megfordulhattak bennük. Bizánci építőkön kívül helybeliek is dolgozhattak a templomon, amiről a téglákon talált mesterjegyek tanúskodnak.

Később nyilvánvalóan volt alkalmuk arra is, hogy a hegyről leereszkedjenek a népes kikötőbe, ahol akár a messzi tájról érkezett kereskedőkkel is találkozhattak, informálódhattak a hírekről.

Bizánc, Róma örököse – vagy ahogy emlegették, a második Róma – egyházi és ezzel együtt kulturális téren erősen igyekezett szféráját kiterjeszteni kelet felé, hiszen az említett, híres dnyeperi vízi út használata is érdekéhez fűződött. A kijevi nagyfejedelem, a később szentté avatott Nagy Vlagyimir utóda, Jaroszláv mindent elkövetett azért, hogy országát és annak fővárosát felvirágoztassa. Bizánc mintájára a már jelzett „Harmadik Rómát” szeretne létrehozni, ami nagyrészt sikerült is neki. Már életében Bölcs Jaroszlávként emlegették. Trónra

léptekor a két évtizede megkeresztelt alattvalói számára igyekezett a hozzájuk méltó fővárost tovább építeni.

Felvetődik a kérdés, hogyan tudta biztosítani a nagyfejedelem a hatalmas építkezésekhez szükséges pénzt, egyáltalán miből származtak a jövedelmei? (Ezt a magyar szakirodalomban elsősorban Font Márta munkáiból ismerjük.) A bevétel elsősorban a jelentős hadizsákmányokból származott. Emellett jelentős összeget biztosított a rendszeresen beszedett adó. Ezt egy adott terület lakói vagy az egyes „törzsek” kollektív módon fizették be. Adóként szerepelt például a nemes prém, de a falvakból embereket is elhurcoltak és eladták őket a virágzó déli rabszolgapiacokon. Az adó jelentős része természetbeni javakból állt, hiszen azzal is ki lehetett elégíteni az építők szükségleteit. Kezdetben a fejedelmek személyesen mentek el az adókért, később adószedők segítették a behajtást. A fejedelem részesedést kapott a kereskedelemből is: a súlyok használata, a raktárak bérlete, mind-mind komoly jövedelmet jelentett. Sajátos forrás volt emellett a büntetéspénzek hányada, a kártérítés és illeték címén beszedett összegek bizonyos hányadai. A nemesfém „pénzt” meghatározott ezüstsömbökként számolták, ez volt a *grivna*. A XI. században, elsőként Nagy Vlagyimir uralkodása idejében, már verettek ezüstpénzt is, jóllehet kisebb mennyiségben. Ezek mellett az idegen (elsősorban az arab) pénzek voltak igen jelentős kereskedelmi forgalomban a Kijevi Ruszban is. Az építkezéseken kívül a befolyt összegeket és természetbeni javakat sajátos módon osztották el. Jelentős részüket a fejedelmi kíséret (a druzsina) tagjai kapták, azokat fegyverrel, ruházattal is el kellett látni, valamint még élelmezni is. Földtulajdonnal azonban még a nem örökölhető *beneficium* szintjén sem rendelkeztek. Ez az intézmény a Ruszban skandináv gyökerekkel és párhuzamokkal bírt. Tagjai közül kerültek ki a kisebb hadtestek vezetői is. A közvetlenül a fejedelemmel együtt élő testőr jellegű katonák, az „ifjabb druzsina” (neve a varjág eredetű *hird* szóból származó grigyba) tagjai lényegében a háztartásához tartoztak, csakúgy, mint a félszabad szolgák.

Megvoltak a felügyelői az udvartartás egyéb feladatainak is (kulcsár, tiun, kardhordozó stb.). Rajtuk kívül még a fejedelmi megbízottak (résztérületek vezetői, diplomaták stb.) is jelentős juttatásra tartottak igényt, és azt meg is kellett kapniuk. A hadjáratok során elfogott foglyokat jobbra eladták, az ebből származó haszon ismét csak a fejedelemé lett. Mindezen kiadásoknak ellenére az építkezések rendületlenül folytak és növekedtek.

Rendkívül érdekes, hogy a XX. század derekán a Novgorodban és Pszkovban a XI. században már széles körű óorosz nyelvű írásbeliség emlékeit is felfedezték, még hozzá a köznéptől származó emlékeken, nyírfakéreg levelek és részben viasztáblák alakjában. Mára az eddig megtalált nyírfakéreg levelek száma majdnem elérte az ezret. Megmaradásukat a megfelelő talaj tette lehetővé. Az idő tájt idehaza a latin írásbeliség volt az uralkodó, de az a hazai alsóbb néprétegeket nemigen érintette. Azt is tudjuk, hogy Kijevben a X. században héberül és kazáruul beszélő és író közösségek is léteztek, ezek kisebb terjedelmű, de jelentős emlékeit már ismerjük. A hercegeknek nyilván feltűnt a széles körű írásbeliség, ez a jelentős kulturális vívmány (talán még Novgorodba is ellátogattak), ahol igen sok írásos emlék került utóbb feltárra.

A hercegek nem nagyon látogathatták viszont a falusi településeket, de a teljesség kedvéért – főleg a neves szentpétervári V. Mavrogjinov, a moszkvai

B. Grekov történészek és a kijevi P. Tolocsko régész vonatkozó munkássága nyomán – úgy éreztük, hogy róluk is kell szólnunk néhány szót, annál is inkább, mert a mezőgazdasági termények igen fontosak voltak a városi nép ellátásában, de nem csekély szerepük lehetett az áruforgalomban sem.

A Kijevi Rusz létrejöttének évszázadában az ősi falusi, patriarchális nagycsaládi, kiscsaládi közösségek ideje már valójában lejárt. Elhalóban volt a vérségi kötelékeken alapult *verv* (*zadruga*) is. Helyette mindenütt más jellegű falusi közösségek, a területi egységek vették át a főszerepet. Ezek szomszédos kiscsaládi gazdaságokat egyesítettek magukban és faluközösségeket alkottak.

A lakosság alapvető tömegeit, az úgynevezett szmerdekert, a feudális függőségben élő, önállóan gazdálkodó, szabad személyek alkották, akik az év bizonyos időszakában uraik számára termeltek. Kisebb-nagyobb falvakban éltek. Az urak saját (megerősített) gazdaságaikban („udvaraikban”) a szabadosok (holopok) dolgoztak. A szántóföldeken két- és háromnyomásos gazdálkodás folyt.

Kijeven kívül, a már említett városok mellett – szintén sajátos fejlődés eredményeképpen – még saját fejedelmi városok is létrejöttek. Ilyenek voltak Visgorod, Belgorod (Vlagyimir „tulajdona”), vagy Izjaszlavl (Rogneda városa). Ezek felépítéséhez jelentős tömegeket telepítettek át a falvakból, köztük kézműveseket. Ez utóbbiak ottani termékeit fejedelmi tulajdonjegyekkel látták el.

A kétségtelenül varjág alapítású Ladoga, avagy példának okáért más városok, így Pszkov és Szmolenszk nem volt a szó szoros értelmében fejedelmi város, létrejöttek a fejedelmek korszaka elé keltezhető. Ebbe a kategóriába tartozik maga Kijev is. A Kijevi Rusz szervezete a maga jelentős városaihoz igazodott, a magyarországi megyeszervezethez hasonlóan odakint nem hoztak létre.

Ami a történelmi *események* írásos források alapján történő feltárását, megismerését illeti, nem könnyű kihámozni belőlük a valóságot, mivel a XI–XII. századi szerzők a maguk kora politikájának szellemében írták meg műveiket. Ráadásul az orosz évkönyvírás kijevi korszakából egyetlen korabeli kézirat sem maradt ránk.

A 978-ban született Jaroszláv (édesanyja a Polockból származó Rogneda volt) 1026-ban, fivérével, Msztyiszlavval „került a trónra” (melyet náluk akkor

JAROSZLÁV A TRÓNON

sztol-nak, azaz asztalnak neveztek), ám azon valójában csupán egy személynek volt helye. 1026-ban Msztyiszlav így a X. század második felében létesült, előretolt déli fejedelemség, Tmutarakany (Matrika) és a Kijevvel határos Csernyigovi Fejedelemség ura lett.

Ugyanekkor mindketten máris a fiatal Lengyelországgal – a régi ellenséggel – kerültek szembe. Seregükkel sikerült visszaszerezniük a

lengyelek által korábban megszállt halicsi földeket. 1036-ban Msztyiszlav elhunyt. Korai halála miatt gyermeke nem maradt, így a jövő ebben a tekintetben nem jelentetett bonyodalmakat a trónutódlásban.

Az 1016-ban – felesége, Anna (akit 1439-ben szentté avattak) halála után – az ismét megnősült Jaroszlávnak Ingigerd svéd hercegnőtől (akit korábban a norvég királynak szántak – egyébként édesanyja obodrita-vend származású volt), aki a keresztségben Iréné nevet kapta, született fiai viszont – mihelyt nagykorúak lettek – számíthattak az uralmi örökségre. Amint a nagyobbik fiú, Vlagyimir elérte 17. életévét, azaz nagykorúvá vált, apja döntése nyomán Novgorod (Rusz második nagyvárosa, amelyet az adófizetés alól felmentett) ura lett. Azonban még valójában le sem folytak beiktatásának eseményei, apját már 1036-ban, a dél felől betört besenyők miatt, hazahívta a kötelesség. Seregében természetesen ott voltak a hű novgorodiak is, legalább negyvenezren, így a győzelem nem váratott magára. Egyébként Jaroszláv seregében legalább ezer fő varjág harcos is szolgált, akik parancsnoka Ingigerd rokona, Rangvald volt. Ettől a győzelemtől függetlenül Jaroszláv kiadta azt az utasítást, hogy Kijevet olyan erős kőfállal vegyék körül, amely azután már teljes védelmet jelentett a nomádok ellenében. Korábban csak magas földsánc kerítette a város egyes részeit. Volt gondja arra is, hogy a székesfővárosi (Kelet-Európában az első, öthajós-keresztkupolás!) – 1037-ben építeni kezdett – nagytemplomot, a Szent Szófia székesegyházat is befejezzék. A székesegyház bizánci építők segítségével történhetett, mintájául a bizánci Nea Bazileosz I. szolgált.

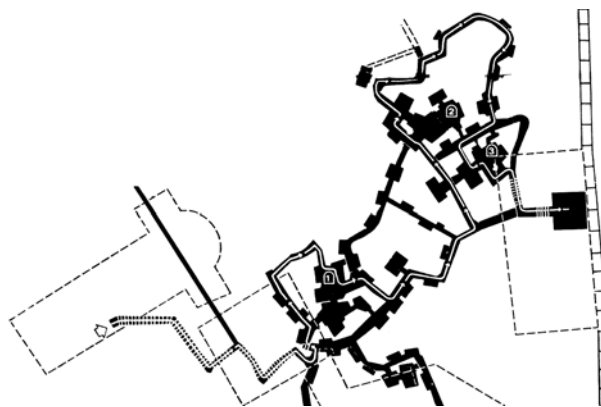
A kijevi metropolita, Theopomposz, ugyan maga görög származású volt, de számunkra mégis úgy tűnik, hogy a Kijevi Rusz egyházának a feje már független volt Bizánctól. Jaroszláv ezen is változtatni kívánt, először a novgorodi püspökségbe ültetett be orosz származású személyt. Később, 1051-ben, a kijevi egyházi gyűlésen Jaroszláv már orosz származású metropolitát választatott meg, a korábban Beresztovban működő Illariont, akivel személyesen Jaroszláv az ottani vadászkastélyában tartózkodva ismerkedett meg, és az ő gyóntatója lehetett. Ez a kiváló egyházi főember alkotta meg az egyházi törvényről és az isteni kegyelemről írott filozófiai munkát a XI. század derekán.

Kijevben két újabb kolostor is felépült: a Szent Györgyről (Jaroszláv keresztény neve ugyanis György volt!) elnevezett férfikolostor és a Szent Iréné (Irina) apácázárda, az utóbbi az 1050-ben elhunyt fejedelemasszony emlékének szentelve. Mindkettőnek a temploma öthajós volt.

A város legrégebbi temploma a már fentebb említett, az Istenanyának szentelt Tized-templom volt, melyet még valószínűleg a Korszunyból (Herszonból) érkezett görög térítő-szerzetesek alapítottak 989-ben. Ma már csupán alapfalai léteznek, mivel a tatárok 1240-ben lerombolták. A XX. századi feltárások során kiderült, hogy az alapozáskor pogány temetőt bolygattak meg. Nincs kizárva, hogy az egyik ilyen sírban egy, a fejedelmi udvarban, a X. századi fejedelmi fegyveres kíséretben, a druzsinában szolgált magyar harcos nyugodott. A templom elnevezésében a fejedelmektől az egyház részére kötelezően járó tized – adó – elnevezése rejlik.

Valószínűleg a két fent említett kolostor után került csak sor a Lavra nevű barlangkolostor, pontosabban a korábbi remeteség létrehozására. Talán a görögországi Athos-hegy kolostorait is megjárta Antonyj barát szervezhette meg

a korábban is már ott lakó remetek közösségét. Ez az intézmény lett a XII. század elején az óorosz nyelvű történetírás központjává. Egyházjogilag 1051 után közvetlenül a metropolita alá tartozott mint *koinobion*, azaz zárt remeteközösség. A két szervesen összetartozó részből álló, ma (kincses) múzeumként működő intézmény földfelszíni – kolostori – részeit csak 1062 után kezdték felépíteni. Ebben a kolostorban élt az a Nyesztor nevű történetíró,

A LAVRA ÉPÜLETEI ÉS BARLANGJAI
(ALAPRAJZ)

aki a *Poveszty Vremennih Let* (Régi idők krónikája) néven ismert évkönyvek egyik szövegváltozatán dolgozott, és sokan emiatt a régebbi változatokat is az ő neve alatt emlegetik – helytelenül. Az évkönyv első szövegváltozata 1113 táján készülhetett. Azonban ennek is megvoltak már a korábbi, szintén a Kijevi Ruszban készült, szövegesen ránk nem maradt történetírói előzményei. Ez igen jelentős mű, nemcsak a Kijevi Rusz, hanem egész Kelet-Európa népeinek története szempontjából a IX. századtól kezdve. Minden valószínűség szerint még a magyar Anonymus is ismerte.

A görögországi Athos-hegyen orosz kolostor már a XI. század első felétől létezett, amelynek vezetője Geraszim szerzetes volt. Az említett Antonyjról különben azt feltételezik, hogy nem az Athos-hegyen, hanem a grúziai (iveri) kolostorban lett szerzetes.

A hercegi testvérpár közvetlen szemlélője lehetett a kijevi állami élet szervezetének is, ami szintén erősen különbözött a hazaitól. Ennek egyik jelentős szereplője volt, az említett kíséretén kívül, a *vecse*. Ez a név a szabad fegyverviselők testületét jelenti, amely elsősorban a hadviselés tekintetében nyilváníthatott véleményt, de nem volt jogi, gazdasági, avagy adminisztratív szerepe (a korabeli társadalmat ismét Font Márta hazai tudományos munkássága nyomán ismerhetjük meg alaposabban), de komoly hatalom volt akár magával a (keresztény) fejedelemmel szemben is, aki a trónhoz való jogát csupán családi szálon gyakorolhatta, ám a vecsével el kellett azt ismertetnie.

A Kijevi Rusznak a Rjurik-dinasztiából származó, szinte karizmatikus hatalommal bíró uralkodói rendkívüli tekintéllyel bírtak.

Az ifjú hercegek minden valószínűséggel találkozhattak a remeteség magyar származású tagjával, Magyar (Ugrin) Mózással is, aki szent életű remeteként békésen élt már odalent az egyik cellában. Az ifjú Mózes valószínűleg Erdélyből kerülhetett Kijevbe, az uralkodócsalád szolgálatába mint katona, még Jaroszláv trónra lépése táján (testvérét, a szintén szentként tisztelt Györgyöt az akkori trónharcok idején megölték), és ő maga elsősorban az uralkodó húga, Predszlava védelmét élvezte. 1018 és 1025 között lengyel fogságban volt, de

MAGYAR MÓZES

MAGYAR MÓZES (1661)

onnan visszatérve, Levente és András Kijevbe érkeztek már kipihenhetve szenvedéseit. Talán azt is feltételezhetjük, hogy szerepe volt András megkeresztelésében, és akár még az ő gyóntatója is (a hercegek tolmácsa is esetleg?) lehetett. Csodatévőként is tisztelték, egészen az 1043 nyarán bekövetkezett haláláig (domborművét Rómában őrzik a Szent Péter-bazilika magyar kápolnájában. A XIII. század táján lejegyzett szóbeli hagyomány szerint ő volt az új remeteség harmadik lakója. A XI. századtól már szentként tisztelték, de csak 1643-ban avatták szentté (az orosz szentek katalógusába 1762-ben került be).¹

Jarosláv a további hadakozást fiára, a Novgorodot, apja kedves városát sikerrel uraló Vlagyimirra bízta, amikor a Bizánccal korábban fennállott szövetség felbomlott. A kijeviek eleinte sikeresen harcoltak a görögök ellen. Vlagyimir serege minden katonájának három arany hadisarcot követelt, amivel Bizánc a békét megvásárolhatta volna 1043-ban, de erre a császár nem volt hajlandó. A Konstantinápolyt ostromló kijeviek azonban a város alatt vere-seget szenvedtek, és még a vihar is szétszórta hajóikat, az ostromlók végül a szárazföldön indultak hazafelé. Várna mellett azonban a bizánciak kelepcébe csalták őket. Vezérükkel, Viszatával együtt vagy 800 kijevi került hadifogságba. Konstantinápolyban aztán az összes foglyot megvakították. A kelepcéből Jarosláv és fia azonban megmenekült. Három év múltán Jarosláv békét kötött Bizánccal, kijeviek többet nem ostromolták a bizánci fővárost.

Ideje volt a további diplomáciai kapcsolatokat kiépítésének. Már ezt megelőzően, 1013-ban a Német-római Császárság és Kijev között szerződés jött létre. Később Jarosláv Szyjatoszláv nevű fia részére feleségül megkapta a trieri Burkhard érsek hűgát. Saját hűgát pedig férjhez adta Kázmér lengyel királyhoz. Krakkóban, az esküvő előtt Dobrogyeva hercegnő áttért a római katolikus vallásra. Jegyajándéka

¹ Megemlíti, hogy a XI. századi novgorodi Szent Szófia templom tornyának központi belső lépcsőoszlopán meglévő graffitin négy orosz férfinév szerepel, akik egy magyar (ugrin – keresztnevét nem írták fel) jóvoltából megittak egy nagy edény bort, akit ezért az Úr kegyelmébe ajánlottak. Az esemény talán az építkezéssel kapcsolatos építőáldozat-lakoma lehetett. A felirat a XI. század második feléből származik a publikáló A. Mezinceva véleménye szerint. (Ezt az adatot Gyóni Gábor magyar történésznek köszönjük.)

mérhetetlenül sok díszes aranyedényből állott. A lengyel király, nemes gesztusként, viszont elengedett 800 kijevei hadifoglyot.

Anna hercegnő, Jaroszláv egyik leánya I. Henrik francia királyhoz ment férjhez, miután III. Henrik német-római császár nem fogadta el Jaroszláv leányának felajánlott kezét. Az ő jegyajándéka díszes, drágaköves kötésű imakönyv volt.

A dinasztikus házasságkötésekről és Andrásnak Anasztáziával kötött házasságáról Brémai Ádám *Gestájának* egyik jegyzetében, 1072–1076 között, a következőket írta: „Haroldus rex Norvegiae a Graecia regressus, filiam regis Ruziae Gerzlef, uxorem accepit. Alteram tulit Andreas, rex Ungarorum, de qua genitus est Salamon. Terciam duxit rex Francorum Heinricus, qae peperit ei Philippum.” Azaz magyarul: „Harald, Norvégia királya Görögországból visszatérve, feleségül vette Rusz királyának, Jaroszlávnak a leányát. A magyarok királya, András magával hozta a másikat, akitől Salamon született. A frankok királya, Henrik vette el a harmadikat, aki Fülöpöt szülte neki.”

Jaroszlávnak, az említett Vlagyimiron kívül, még négy fia született. Az első közülük Kázmér lengyel király hűgát vette feleségül, a második pedig 1046-ban görög császári hercegnővel lépett házasságra.

JAROSZLÁV KŐKOPORSÓJA

1054-ben Jaroszláv elhunyt. Holttestét a Szent Szófia székesegyházban helyezték nyugalomra, ottani koporsója máig megvan a templomban. Csontvázát – csakúgy, mint első és második feleségéét – sikerült az antropológusoknak részletesen tanulmányozniuk. M. Geraszimov moszkvai antropológus még arcvonásait is rekonstruálta. A „könyves”, mélyen keresztény hitű uralkodó kissé szánta volt, de egész fizikai-szellemi jellege megfelel annak a leírásnak,

amelyet a XIII. századi izlandi Morkingskinna saga – nyilván korabeli források alapján – közvetít felénk.

Jaroszláv haláláról korabeli graffiti-felirat is ránk maradt a Szófia székesegyházban, amelyet a freskók restaurálása során találtak meg. Keltezése és szövege nagy vitát váltott ki első (1959. évi) tudományos közlése után. A legújabb álláspont szerint 1054. február 20. áll rajta (a bizánci hónapszámítás alapján) a **cár** halála időpontjaként, de a neve nélkül. Az egyház élére 1055-ben ismét görög származású metropolita került Jefrem személyében.

Jaroszláv és családja ábrázolását a Szent Szófia székesegyházban A. Westerfeld, holland festőművész örökítette meg 1651-ben, de rajzait csak 1904-ben fedezték fel Szentpétervárott. Az erősen megrongált – csak lassanként, végül is 1955-ben restaurált – freskó alakjainak kilétéről komoly

JAROSZLAV
(REKONSTRUKCIÓ)

БЗСФЗ М
 МЦАФБВРАРА
 КХСЗПЕ[Н]Н
 КЦРАНАШ
 ГОВЗБЗІС
 [ТДНЕДБЛЮ
 СТОГОМУКА]
 ΘΕΩΔΩΡΑ

JAROSZLAV HALÁLHÍRE

vita folyt az orosz művészettörténészek-régészek körében. Többek között M. K. Karger is hozzászólt a kérdéshez még 1939-ben. V. N. Lazarjev, a neves orosz bizantológus régebbi (1970) – jónak tűnő – véleményét újabban (1975) Sz. O. Viszockij kijevi kutató nem fogadja el. Szerinte a freskón Jaroszláv négy fiát, köztük Vlagyimirt és Izjaszlavot, azaz a két trónörököszt ábrázolták. Közepén Krisztus – ábrázolása nem maradt meg – (és nem a bizánci császár, amint azt korábban tévesen vélték, hiszen Jaroszláv nem volt a császár vazallusa), tőle jobbra Szent Vlagyimir, majd Bölcs Jaroszláv és fiai. A Megváltótól balra Olga fejedelemasszony, aztán Irina hercegnő (Jaroszláv felesége). A freskó a templom főhajójának nyugati fala magasán látható. Kutatása azért is nagyon nehéz, mivel a XIX. században átfestették – „átjavították-megújították”, a férfialakokat nőivé dolgozták át – tévesen. Ez tévesztette meg Lazarjevet is. Jaroszláv leányait (Anasztáziát, Annát és Erzsébetet) a szemközti falon örökítették meg, de az a falkép lényegében elpusztult. Anasztázia tehát a másik falon lévő képen nem lehetett ábrázolva.

Jaroszláv halálával az ország négy részfejedelemségre bomlott. Vagy két évtizeden át fiai (Vlagyimir és Izjaszlav) békésen megfértek egymással a megosztott uralkodásban. Jaroszláv egységbe szólító szelleme egy ideig még érvényesülni látszott. Az 1068-ban a főváros alatt megjelenő kunok-úzok sem tudták Kijevet megadásra kényszeríteni, habár a kijeviek az egyik első csatát elveszítették velük szemben.

A további történések nem tartoznak már munkánk körébe. Jelezzük csupán, hogy az egymással szembeszegülő fejedelemségek – akik közül némelyek még az 1236 után a térségben megjelent tatárokkal is szöveterkeztek egymás ellen – egységes államot nem tudtak többé a középkorban létrehozni. 1240-ben, a tatárdúláskor, Kijev elesett (akik a Tized-templomba menekültek, a romok alatt lelték halálukat), a Kijevi Rusz mint állam megszűnt létezni. A tatárjárás Kelet-Európa egész népi-politikai képét gyökeresen megváltoztatta, olyannyira, hogy annak etnikai szerkezete máig magán viseli a változásokat.

A kijevei nagyfejedelmi udvar nem egy európai menekült uralkodónak nyújtott szállást. Így volt ez például a norvég II. Olaf (a későbbi szent) esetében is, akit 1028-ban Harald letaszított trónjáról. Menedéket nyertek ott Edvin és Edward angol királyi hercegek, Vasbordájú Edmund fiai is, akiket Nagy Knut angol-dán király üldözött el országukból. Ebbe a sorba tartozott András és Levente, akik Béla nevű testvérükkel együtt először Csehországba, majd onnan Lengyelországba voltak kénytelenek menekülni, mivel apjuk, Vazul, nyitrai herceg, merényletet kísérelt meg István király ellen. Ezért keményen megbüntették: a kor jogszokása alapján fülébe ólmot öntöttek, azaz alkalmatlanná tették az uralkodásra. Vazul öccse, Szár László, a kijevei Nagy Szent Vlagyimir fejedelem egyik leányát, Premiszlávát vette feleségül, tehát a lehetőség a testvérek kijevei befogadására fennállott. Béla ott maradt Lengyelországban, és feleségül vette Kázmér herceg húgát, Richezát (akinek az egyik nagyapja viszont Géza magyar nagyfejedelem egyik leányát vette annak idején feleségül).

Lengyelországból Levente és András rövidesen Kijevbe mentek tovább. A hazájukból elüldözötteket – ott már vendégeket – nyilvánvalóan tisztes vendégházakban helyezhették el. A magyarok esetében lehetséges, hogy a városnak az „Ugor-hegy” néven ismert dombján állott épületek valamelyike szolgált erre a célra, ahol a magyar kereskedők raktárai és szállásai is lehettek.

A hercegek által látott – részben még épülő – hatalmas kőépületek nagy hatással lehettek rájuk. Valószínűleg nemegyszer részt vettek a nagyfejedelmi palotához tartozó *gridnyicában* – a lakomák helyiségében tartott ünnepségeken. Általános szokás volt az udvarban, hogy az uralkodó bizonyos tárgyalásokat közös étkezésekkel kötött össze. Erre is hivatalosak lehettek hercegeink. Részt vehettek még a szokásos, nagyszabású hajtóvadászaton és más világi rendezvényeken.

A főbb istentiszteleteket a Tized-templomban tartották, főként a görög rítusú egyházban oly gyakori egyházi ünnepeken és természetesen vasárnaponként. Levente Kijevben is megmaradt pogány ősei hite mellett, András azonban megkeresztelkedett, tehát ő a keresztény szertartásokról nem hiányozhatott. Feltéhetőleg ebben a hatalmas templomban tartották meg későbbi esküvőjét Anasztáziával. A fiatal pár lakhelyére vonatkozólag azonban csak találgatásaink lehetnek.

III. fejezet

Lehetett-e Álmosnak Kijevben udvarháza?

A magyar történettudományban hosszú évtizedek óta kísért annak a lehetőségnek a mérlegelése, hogy a Kijev területén az Őskrónikában a 882. évnél feljegyzett „Olmin dvor”, azaz Olma udvara, Álmos magyar fejedelem udvarát jelenthetné. Ezt mintegy alátámasztani látszana az a leírás Anonymus XII. század végi vagy XIII. századi *Gestájában*, miszerint Álmos seregei megtámadták a kijevieket, megostromolták és bevették a várost, majd békét kötöttek. Ezt azonban más források, így a helybeliek sem támasztják alá. Tudjuk viszont azt, hogy Olma olyan bojár volt, aki az említett Aszkoldnak, Kijev egyik legendás alapítójának a sírja mellett Szent Miklós tiszteletére egyházat épített. Sajnos említett udvarháza és a templom nyomait eddig még nem sikerült megtalálni a városnak az Ugorszkoje nevet viselő dombján, avagy annak közvetlen közelében. Legfeljebb arról lehet szó, írja A. Novoszelcev moszkvai orosz történész, hogy az említett passzus valamiféle kilencedik századbéli varég-magyar konfliktus emlékét őrizte meg. A honfoglalókhoz – megint csak Anonymus szerint – Kölpeny (kolping = varég) vezér is csatlakozott. A sáncokkal védett város bevétele a nomád őseinknek nem sikerülhetett volna, ahogyan az később a besenyőknek sem volt lehetséges. Olma neve sem rejtheti magában Álmos vezér nevét.

IV. fejezet

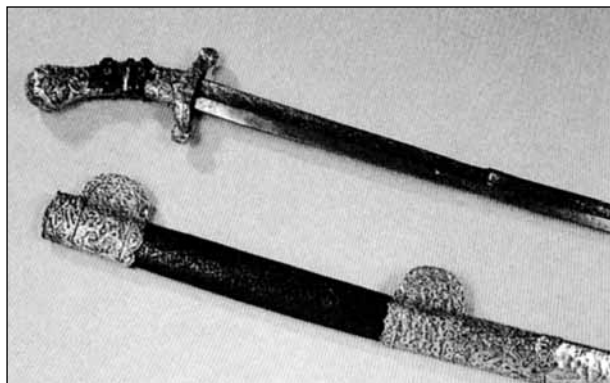
Lehetett-e a Bécsi szablya Anasztázia hercegnő jegyajándéka?

A XIX. század végén, amikor Kijevben nagy építkezések zajlottak, a településmaradványokon kívül több sírlelet is napvilágra került. Ezek közül a nevezetesebbeket Moszkvába vitték az ottani múzeumokba. A moszkvai Állami Történeti Múzeum kiállításában már azóta ott található egy olyan szablya, amely első látásra felkeltette a fegyvertörténészek figyelmét. Mindmáig restaurálatlan állapotában is jól kivehető a pengéjén a – helytelenül vércsatornának nevezett – hosszú, sekély mélyedésben végighúzóódó, vésett növényi díszítést mutató ezüstlemez. A pengét egykor kétrét összehajtották. Ma már tudjuk a párhuzamok nyomán, hogy ez a viking temetkezési szokások egyik eleme volt, hogy az előkelő vitéz másvilági útjára kettéhajtották a kardját, ami majd – a hitük szerint – odaát ismét egyenes pengével fogja szolgálni az eltemetettet. Ezen

kívül, felkészülve az esetleges sírrablásra, a fegyvert egyúttal használhatatlanná tették a behatolók számára.

Ma már nem lehet vitás, jöllehet a szovjethatalom idejében erről nem volt tanácsos írni, hogy az adott társadalmi-gazdasági momentum idején a keleti szlávok polján nevű csoportja központjában éppen a vikingek-normannok (varjágok) alakítottak fejedelemséget. Egyáltalán nem arról volt szó, hogy nélkülük nem jöhetett volna létre egy „tisztán” keleti szláv államalakulat, hanem a fegyveres kereskedők kihasználták azt a helyzetet, amikor a helybeli fejlődés éppen elérkezett erre a fokra, és magukhoz ragadták a hatalmat. Aki korábban akart vagy tudott erről írni, mint például a jeles ukrán történész, M. Hruszevszkij, annak könyveit a szovjet korszakban rövidesen a zárt könyvtári anyagok közé helyezték. A Kijevi Ruszban természetesen nem ez az említett szablya az egyedüli nyoma a varég uralomnak, hanem írásos források és más régészeti leletek is bőven tanúskodnak már róla.

Az, hogy a Bécsi szablya Anasztázia kijevi hercegnő jegyajándéka lehetett, először egy neves szentpétervári orosz fegyvertörténésznél, A. Kirpicsnyikovnál merült fel. Magunk nem tartjuk kizártnak ezt a feltételezést. Így könnyebben

A BÉCSI SZABLYA

megmagyarázható egyrészt az is, hogy Anasztázia, a későbbi magyar anyakirályné, hogyan ajándékozhatta azt oda olyan könnyedén a fiát, Salamont támogató német lovagnak. Amennyiben a szablya régi, magyar fejedelmi jelvény volna, akkor ezt nehezebben tudnánk elképzelni. A szablyához – mint tudjuk – Attila-hagyomány is fűződik. Ez a probléma is megoldható úgy, hogy a pompás szerelésű keleti

fegyvert már ezzel a jelzővel illetve hozták el Magyarországra. Hiszen Attilát a keleti hagyományból, vagy inkább az általuk olvasott írásos forrásokból is ismerhették a művelt kijevi nagyfejedelmi udvarban.

Más kérdés, hogy kik és mikor készíthették ezt és a moszkvai Történeti Múzeumban őrzött, szintén Kijevben talált, rokon jellegű fegyvert? Választ adni erre nem könnyű.

Kijev a X–XI. században óriási hatalommal és gazdagsággal bírt. A X. század derekán leverte a Kazár Kaganátust, és azonnal megkezdte gyarmatosítását kelet és délkelet felé (miközben a novgorodiak az északi területeket igyekeztek gyarmatosítani: az ottani volgai finn népek földjét). A fővárosban, a Dnyeper-parti kikötőben számtalan idegen nép és kereskedő (kazár, zsidó, görög, arab, perzsa, varég stb.) találkozott. A XX. század második felében lefolytatott nagy ásatások az Alsóvárosban (Podol – Váralja) napvilágra hozták olyan rönk faház maradványait is, amelyben egy ottani ötvös kőből faragott öntőmintakészletét is fellelték. Azok mintázatai szinte kísértetiesen emlékez-

AZ ARANYKAPU

tetnek egyes X. századi magyar ötvösmunkákra, de némileg továbbfejlesztett művészeti képet mutatnak. Az egyik öntőmintán a „turki” arab betűs felirat olvasható. Ezt kétségtelenül „kazár”-nak lehet feloldani, azaz nem a Bíborbanszületett Konsztantinosz-i „turkoj” = magyar népnév szerepel rajta. Több kazár ötvös és nyilván nem egy fegyverműves is dolgozott a városban. Olyan, aki a sajátos, némileg idegen, de mégis vonzó, keleti iparművészetet képviselte árujával a pompaszerető és gazdag vásárlók előtt.

X. századi mestermunka az a kétélű kard is, amelyet a kijevi *Aranykapu* közelében találtak meg 1900-ban. Markolatának palmettás ékítményű lemezburkolata egyesek szerint magyar ötvösmester munkája lehet. A pompás művű kardokat és szablyákat általában hat-hét mes-

ter együttesen készítette, így módon az etnikai meghatározás nehézségekbe ütközik. Ezzel a karddal együtt normann típusú pajzs is előkerült, közepén aranylemezről készült dísztelen pajzsdudorral, valamint egy, a vikingeknél gyakori szekerce és egyéb tárgyak.

V. fejezet

András visszatér Magyarországra

Közel másfél évtizedes kijevi tartózkodás után, 1046-ban András visszatért Magyarországra, ahová már az 1038-ban feleségévé lett Anasztáziát (Agmunda), a nagyfejedelem egyik (talán legidősebb?) leányát vitte magával.

Mivel András a házasságkötése előtt Kijevben keresztelkedett meg, ott kapta görög eredetű nevét, Kijev védőszentje, András nevééről. Keresztény hitének egyik erősítője éppen a fentebb már említett Magyar Mózes is lehetett.

Erre a keresztény hitbeli szilárdságra már hazatérte pillanatában is nagy szüksége volt. Hazatérése évében a már másodszor a magyar trónra került Orseolo Péter (a volt velencei doge fia) ellen felkelés tört ki, melyben a pogány hit védelmezői jelentős szerepet játszottak. Éppen ők voltak azok az elégedetlenkedők, akik a pogány hitben megmaradt Leventét és testvérét hazahívták. Andrásról talán nem is igen tudhatták, hogy odakint megkeresztelkedett, és feleséget is hoz majd magával Kijevből. Tudván a magyarországi politikai helyzetről, Jaroszláv nagyfejedelem varég fegyvereseket is küldött velük veje, András és a később megérkező felesége védelmére. (Talán éppen az egyik testőr-harcos sírját találták meg a székesfehérvári, ún. Rádiótelep XI. századi temetőjében.) Ez sem volt már akkor újdonság nálunk, hiszen a század legelején a

testőrségként alkalmazott **varég** zsoldosok vezére (dux riuzorum) Imre királyi herceg volt. (Ezt 1899-ben Pauler Gyula minden alap nélkül kérdőjelezte meg.)

Az esztendő végére már sikerült Andrásnak és szövetségeseinek, köztük a Lengyelországból hazaérkezett Bélának, levernie a felkelést, és 1047-ben elfoglalhatta ősei trónját – éppen fél századdal azután, hogy István királyunk leverte Koppány lázadását!

A lázadók elleni véres küzdelem a középkori magyar történelem egyik legjelentősebb eseménye volt. A velencei Morosini családból származó Gellért püspök nagyobbik legendája is tükrözi azt, hogy az 1038 és 1046 közötti években felgyülemlett országos elégedetlenség nemcsak a köznép, hanem a főemberek körében is jelentkezett. Egy bajorországi jeles kolostor évkönyvében (Annales Altahenses) az alábbiakat olvashatjuk (Gerics József fordításában): „Péter összehívta az ország előkelőit, és emlékeztette őket neki tett esküjükre. Ők az irlalmasságtól vezettetve azt tanácsolták a királynak, hagyja abba az igazságtalanságot, hogy ne essenek mindnyájan vele együtt siralmas esküszegésbe. Holott gyakran figyelmeztették, rosszakarata és gonoszsága mégis végig kitartott makacsságában. Végül tudára adták, hogy nem akarnak esküszegők lenni, és elpártolni tőle, ha a matrónának (azaz Gizella özvegy királynénak) nem adja meg, ami az övé. Mivel ezután mindezt semmibe vette, és mit sem szívelt meg abból, amit mondtak neki, Isten kegyelméből elérkezett az ideje annak, hogy véget érjen elvetemültsége...” Az itt leírt állapot a Péter bukását követő (valószínűleg kabar ősökkel bíró) Aba Sámuel igen rövid uralkodási idejében sem változott, de még akkor sem, amikor Péter visszatért trónjára. A Szent István-i keresztény királyságot következetesen védelmező Gizella-párti egyházi vezetők és a később szentté avatott István király uralkodói eszméjéhez hú világi előkelők ismételtlen eredménytelenül tettek kísérletet Péternél. Uralkodása önkényuralommá vált, amelyet meg kellett dönteni. Uralma ellen az említett Gellért – csanádi püspök – már 1045-ben megkezdte a szervezkedést és annak irányítását. Tőle függetlenül bontakozott ki Békésben Vata törzsfő (aki egyébként lehetséges, hogy besenyő származású volt) vezetésével az uralkodó és egyben a magyarországi, fiatal keresztény egyház elleni mozgalom. Célja a Kijevből hazahívandó Vazul-fiak támogatásával történő győzelem. Talán ő maga sem tudta azt, hogy időközben egyikük már keresztény lett. Egyébként Gellért püspök is abban látta a megoldást, ha a hercegek közül választják meg az új, legitim uralkodót. Csanádról indult el a főurak követsége Kijevbe a hercegekért. Amikor azzal együtt az ország északi részén Abaújvárba érkeztek, már találkoztak a Vata-féle lázadókkal, és egyelőre nem szegültek szembe követeléseikkel. Péter a Dunántúlra menekült, de Székesfehérvár bezárta előtte kapuit. Ausztria felé menekülve fogták el András emberei és megvakították. Így végleg kiesett a trónra alkalmas személyek köréből.

A püspök, valamint néhány püspöktársa és Szolnok ispán a Gellért-hegy melletti dunai révnél várták az érkező hercegeket (annak közelében, a hóforrás mellett pogány barlangszentély és áldozóhely is lehetett korábban?). A hercegek odaérkezése előtt azonban – egyikük kivételével, akit a túlpartra menekülve megmentettek – a felkelők kezétől mártírhalt szenvedtek. Gellért püspök mártírhála már csak azért is igen jelentős volt, mert egyházszervező tevékenysége mellett komoly teológiai munkát is alkotott (holttestét később Oroszlámosra – Urbs Morisena – vitték, de ma már csupán koporsójának egy darabja van meg).

András és társai azonban nem álltak az őket és a régi pogány hitélet viszaállítását követelők élére, hanem az új király a kereszténység megerősítése mellett döntött.

Most már a rövidesen megérkezett Anasztázia és gyermekük is biztonságban érezhette magát. András és felesége minden bizonnyal a keresztény királyságot megalapító István királyt és feleségét, Gizellát tekintették példaképüknek. Jaroszlávot akkor, amikor leányát menyasszonyként Andrásnak szánta, majd feleségül adta neki, kétségtelenül az a politikai cél vezethette, hogy hasonlóan más európai fejedelmekhez, királyokhoz férjhez adott többi leánya esetéhez, ezzel a házassággal támaszt adjon a trónra legesélyesebb Vazul-finak, és így újabb jó szomszédot, szövetségest szerezzen országának.

Levente, aki megmaradt pogány hitében, meg kellett hogy alkudjon az új helyzettel, jelentős Duna menti birtokot kapott és nem tarthatott igényt a trónra.

A Kijevből hazatértek orosz kísérői között szerzetesek is lehettek. Az utóbbiaknak I. András 1053-ban Visegrádon és a várossal majdnem szemben a túlparton, a zebegényi Szent Mihály-hegyen, valamint Tihanyban létesíthetett kolostort, illetve remeteséget. Nem véletlenül nevezték a tihanyi remeteség helyét Oroszkőnek! A Dunakanyarban szereplő helynevek pedig, így például Kisoroszi, vagy Nagyoroszi olyan falvak emlékét őrzik, amelyek a remeteségek ellátására lehettek rendelve. Tihany eredetileg tehát nem volt bencés intézmény. I. András Szűz Mária és Szent Ányos hitvalló püspök tiszteletére alapította a monostort, maga és felesége, valamint gyermekei, illetve valamennyi meghalt és élő rokona lelki üdvösségére. (A visegrádi kolostort később, 1221-ben, II. András a bencés rendnek adta át.)

Görög szertartást követő szerzetesek, akiket elűldöztek a csehországi századai kolostorból (mások szerint bencések, és az ő részükre épült volna a visegrádi kolostor: Karácsonyi J. 1927) szintén Magyarországon nyertek menedéket 1055-ben, de az is lehet, hogy csak Vratiszláv cseh herceget követték a száműzetésben. Ők 1065 táján már visszatérhettek hazájukba.

A magyar hercegek számára jó példa lehetett az is, hogy Jaroszláv nagyfejedelem összegyűjtette a szétszórta meglévő orosz törvényeket, és azokat írásos egységbe foglaltatta. Ez a nevezetes *Russzkaja Pravda*, tipikus városi törvénykönyv. Jaroszláv korában kezdett kialakulni az orosz bojárság társadalmi rétege, de az már csupán a századvégtől vált igen jelentős társadalmi tényezővé.

Talán az sem véletlen, hogy a maga eredeti valóságában ránk nem maradt, de kétségtelenül létezett magyar „Ösgeszta” is éppen András idejében íródott.

VI. fejezet

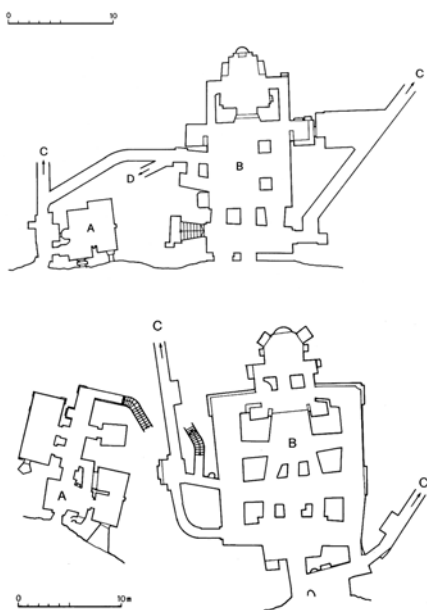
A további helyzet a Kijevi Ruszban

A Kijevi Rusz története számunkra más érdekes – néha ellentétes – párhuzamokkal is bír. Nemcsak a keleti és a nyugati egyház küzdelmeit követhetjük nyomon: idehaza a görög rítusú egyházi létesítmények visszaszorulnak, a kolostorokat majd a XIII. században a bencés rend átveszi, miközben odaát a bizánci egyház győzedelmeskedik. Ezeknek a küzdelmeknek a figyelemmel kísérői, a kereszténységet csak színleg elfogadó, Oroszországban, a Novgorodi Fejedelemség (tulajdonképpen sajátos köztársaság) területén még a XII. században is pogány módra temetkeztek az eldugottabb helyeken.

Novgorodban a volhvinak nevezett „varázslók” kezdtek aktívan működni, ezt a tényt Rosztovból is jelezték az évkönyvekben. Ezt a pogány mozgalmat egyházi részről mintegy ellensúlyozandó, 1072-ben Kijev közelében sor került Nagy Szent Vlagyimir meggyilkolt fiai, Borisz és Gleb holttestének újratemetésére és a testvérek szentté avatására (N. B. megöletésüket az egyik évkönyvi feljegyzés Jaroszlávnak tulajdonítja...).

Oroszországban nemcsak a ma Ukrajna fővárosaként számon tartott Kijevben, hanem más helyeken is voltak remeteségek. Ilyen létezett például északon Pszkovban, valamint jóval délebbre,

a Don mellett, annak kis mellékfolyója, a Tyihaja Szoszna torkolatánál, melyet Erdélyi Balázs építésmérnök (Erdélyi István, Erdélyi Péter és Sugár Lajos közreműködésével) 1975-ben felmért, majd később publikált. Ez a remeteség teljesen elpusztult, a mellette lévő egykori kolostor épületeiben pedig kórház kapott helyet. I. Smolitsch véleménye szerint (1953. 54.) ott már a VIII–IX. században működhetett a remeteség, de erre vonatkozólag nem találtunk adatokat. A XVIII. századig az a terület, ahol az emlék található, kozákok lakta határvidék volt. Korábban, egészen a IX. század legvégéig pedig kazár, majd utána besenyő uralom alatt állott. Nem valószínű tehát, hogy akkoriban ott orosz remeteség létezhetett, annál is inkább, mivel Olga fejedelemasszony csak 957 körül vette fel a keresztséget Konstantinápolyban.

A DONI KOLOSTROR ALAPRAJZA

VII. fejezet

További körülmények és események Magyarországon

András – hazatérése után – a még Kijevben született leányát, Adelhaidot II. Vrasztiszláv cseh-morva herceghez adta férjhez 1056-ban.

Amint említettük, András orosz felesége idehaza nem keltett különösebb feltűnést, hiszen a magyar uralkodók hitvesei kivétel nélkül idegenből – közeli vagy távoli országrészekből vagy országokból – kerültek a trónra jutott vagy jutó Árpád-házi uralkodók mellé. Az említett varjág-rusz testőrség is őrizte őket útközben és idehaza. Ez sem volt újdonság, amennyiben emlékszünk arra, hogy I. István egyik fia, Imre is állott a rusz testőrség élén. Varég-orosz (rusz) testőrségi tagok X. századi sírjait máshol is megtalálni vélték már Magyarországon. Nevüket egyébként a Szlovákiához határkiigazítással átkerült Oroszvár is megőrizte, de egyik elnevezésük, a kolping (oroszosan kolbjag) is – amint már említettük – megmaradt a Kölpény személynévben és az abból eredeztethető helynévben.

Az országban eluralkodott zűrzavaros állapotok miatt az új királyt (egyes kutatók, pl. Kristó Gyula szerint) az úgynevezett Konsztantinosz Monomachosz aranykoronával voltak kénytelenek megkoronázni 1047-ben Székesfehérvárott. Későbbi kutatásokból (Lovag Zsuzsa révén) azonban kiderült, hogy ez az elképzelés nem állja meg a helyét. András törvénybe hívó eredeti bronzpecsétjein a király fején kétségtelenül egyszerű pántkorona van. A pecsét körirata: „Andras dei gratia vngarorvm rex”. Az András korában Magyarországra került, majd a XIX. században – szántás közben – véletlenül Nyitraivánkán (ma Szlovákia) előkerült, gyönyörű zománcképes (női!) aranykorona az országgal akkor békés kapcsolatban állt bizánci császár gesztusaként juthatott Magyarországra. A XI. század eleji magyar koronázási jelképeket a liège-i (lotaringiai) származású Leodvin bihari püspökkel kerestette, amelyeket végül is sikerült megtalálni; kivéve a koronát, amelyet III. Henrik vett el Aba Sámueltól és küldött vissza Rómába. Ez már azonban olyan vitatott nagy témakör, amellyel tanulmányunkban nem kívánunk foglalkozni.

* * *

Minden politikai feladat megoldása lényegében magára Andrára várt. A politikai helyzetkép a következőképpen módosult: királyi elődje, Péter 1045 húsvétján III. Henrik német császár hűbérese lett, amiről Székesfehérvárott a bazilikában ünnepélyes aktussal tettek tanúbizonyságot. Ez egészen sajátos helyzetet teremtett András király számára. A közte és Péter között, amint már említettük, az utóbbi kezdeményezésére fellángolt harcban Péter vesztett. András nem újította meg hűbéreskuját III. Henrik előtt.

A kereszténységét mélyen átélő, vallásához hű király mindent elkövetett azért, hogy a magyarországi zűrzavart ezen a téren is felszámolja. Szükség volt egyházi restaurációra, hiszen a tíz hazai püspök közül többen életüket vesztették. Ebben lotaringiai (verduni) vallon-francia, a király által behívott 24 menekült kanonok volt nagy segítségére. Menekültek, mivel a Lotaringiában

dúló belháború készítette őket erre. Arra, hogy éppen rájuk eshetett a választás, Gellért püspök (aki egykoron Imre herceg nevelője volt) társa, Beneta-Benedek, a vértanú Richárd, verduni apát (aki egyébként 1035-ben Magyarországon is járt) barátja működhetett közre. Nem kizárt az sem, hogy Wazo liège-i (luiki) püspök volt az, aki ebben a fontos egyházi dologban segédkezett (a kulturális kapcsolatok tekintetében itt megjegyezzük, hogy az 1040-es évek derekán liège-i városlakók települtek le Eger mellett).

A tihanyi apátság 1055-ben kelt alapítólevele is a lotaringiai püspöki alapítólevelek formáját követi.

Rómával a megszakadt kapcsolatot nehéz lehetett volna közvetlenül felvenni, mivel 1024 és 1059 között tíz pápa váltotta egymást Szent Péter trónján!

A XIX. században összeállított magyar Corpus Jurisban, Bonfini által megőrzött, 1047-es törvényeiben András igyekezett a lázadásban meglazult országos állapotokat szabályozni, rendezni:

„Minden magyar, avagy jövevény... ki scythai ősi pogány szokást elhagyván Jézus krisztus igaz vallására nyomban vissza nem tér és nem fogadja el újból az isteni királytól, Istvántól adott szent törvényt, feje és jószága vesztével bűnhődjék.

1. §. A városok, mezővárosok, falvak építsék fel ismét a ledöntött és elpusztított templomokat.
2. §. A főpapokat és a papi gyülekezeteket a korábbi szerint tartsák tiszteltben, és mindenki engedelmeskedjen nekik.
3. §. Minden keresztény szertartást hozzanak vissza.
4. §. A szentségtelen és scytha szokásoktól és hamis istenektől forduljanak el, és a bálványokat rombolják le.
5. §. Ha valaki Istent, az ő szentjét és papjait káromolná, vagy valami gonoszsgót cselekednék ellenük, tudja meg, hogy először az Isten, azután az ő büntető haragja száll rá.
6. §. Bárki, aki papi személyt vagy akár világi embert ölt volna, lakoljon a régi mód szerint bűnéért. Végezetül vérontástól, rablástól és egyéb jogtalanságtól és erőszakosságtól minden ember tartózkodjék.
7. §. Aki pedig ezen rendelést megvetné, és lelkében ellene szegülne, fő- és jószágvesztésre ítéltessék.”

A németekkel való kapcsolat megjavítására András nem egy diplomáciai kísérletet tett: először György kalocsai érseket küldte 1050-ben Lotaringiába, hogy az éppen ott tartózkodó IX. Leó pápa közbenjárását kérje III. Henriknél. Rá egy esztendőre pedig – pápai kezdeményezésre ugyan – már Hugo clunyi apát tárgyalt a császárral a magyar–német békekötésről, de hasztalan, mert a feltételeket az nem fogadta el. Nem járt sikerrel András követsége Adalbert osztrák hercegnél, akitől szintén közbenjárást várt. Ami a németekkel való ezutánai kapcsolatot illeti, azok végül komoly háborúságba torkollottak. III. Henrik császár 1052 nyarán Pozsonyt is megostromolta. A két hónapos ostrom idején a már említett IX. Leó pápa személyesen kereste őt fel, és akkor végre sikerült meggyőznie: III. Henrik visszatért seregeivel Németországba. Ezt a tényt újabb magyar követség igyekezett 1053-ban kiaknázni. A császár 1056-ban elhunyt. A hűbéri viszonyt András részéről nem sikerült kikényszerítenie.

Andrást egyes magyar történészek „legyőzhetetlenként” emlegetik, ez a titulus a maga korából ered. III. Henrikkel – aki magát Krisztus helytartójának címeztette –, Orseolo Péter, a bukott király egykori szövetségesével (Aba Sámuel legyőzőjével) kellett kétszer is megmérkőznie az országban, 1052-ben és 1054-ben, de végeredményben mind a kétszer sikert aratott. Akkoriban még a királyi sereg vezéréként, öccsére, Bélára is támaszkodhatott, aki később azonban a vesztét okozta. Különben Béla, Lengyelországban megkeresztelkedvén, az Adalbert nevet kapta, de azt hivatalosan nem használta. Levente halála után Béla András hívására már mint vagyonos ember tért haza feleségével és gyermekeivel (közöttük volt két fia, Géza és László) együttesen. András az ország egyik részének – a teljes dukátusnak – az uralkodó hercegévé tette. Ekkor zajlott le a nevezetes tiszavárkonyi jelenet, melynek valós történeti értékét talán megkérdőjelezheti a kazak történeti folklórban is meglévő, karddal mint hatalmi jelvénnel kapcsolatos hasonló eljárásra történő utalás, de az sem kizárt, hogy valamiféle ősi, nomád jogi eljárás keleti párhuzamával van dolgunk. Mindenesetre a maga korában teljesen jogszerű volt. Nem is volt probléma egészen addig, amíg András a saját kiskorú – alig ötesztendő – fiát, Salamont 1057-ben meg nem koronáztatta. Feleségül számára – alig egy évre rá – 1058-ban az akkorra már elhunyt III. Henrik császár kiskorú (11 éves) leányát, Juditot (az özvegy, Poitou Agnes beleegyezésével), a szintén kiskorú (8 éves) IV. Henrik nővérét nyerte meg.

A trónért folyó – lappangó – küzdelem azonban folytatódott. Béla (akinek rövidesen megszületett harmadik fiúgyermek, Lampert), aki elégedetlen volt hercegi címével, visszament Lengyelországba, ahol nemsokára lengyel sógorához fordult segítségért, amit meg is kapott II. Boleszlávtól. András ezután volt kénytelen német segítséghez folyamodni, miközben családját és kincseit Melk várába menekítette. A német segédcsapatokat, három lengyel dandárra és a magyar urak egy részére támaszkodva, azonban Béla a Tisza mellett megverte. A németek védelmét kereső és már korábban is betegeskedő, majd ezután a mosoni kapunál lezajlott csatában szerencsétlenül járt és menekülő András útközben Zircen elhunyt. A *Pozsonyi Krónikában* erről ez olvasható: „...Andreas in silva Wukon mortuus est et sepultus in Tyhon iuxta lacum Valatun cum suo filio David.” Azaz: „András a Bakony erdejében meghalt és Tihanyban a Balaton tava mellett Dávid fiával van eltemetve.”

Fontos megemlíteni azt, hogy András érdemei között nem kis helyet foglal el az a diplomáciai úton elért eredmény, melynek értelmében az úzok által nyugat felé szorított besenyőket sikerült a Balkán északi részére, a Dunától délre telepíttetnie, így azok nem özönlöttek be Magyarországra, hanem bizánci határőrizetet vállaltak ott, ahol már 1048 óta laktak egyes csoportjaik.

Az ország társadalmi szerkezete és gazdasági képe – néhány párhuzamos vonása ellenére – erősen különbözött a Kijevi Ruszban a hercegek által tapasztaltaktól. Ami egyezőnek tűnt, az a fejedelmi katonai kíséret volt.

A Tihanyi Alapítólevél elemzése során és az elemzésbe bevont oklevelek révén jól kivehető, hogy a XI. század derekán a honfoglalás kori magyar gazdálkodás, melynek alapja a nomád állattenyésztés volt, már erősen visszaszorult. Érthető ez, mert a Kárpát-medencének a magyarok által elfoglalt részei mind gazdag lehetőséget kínáltak a belterjesebb gazdálkodáshoz, jóllehet erdős sztyeppefoltok vagy a dús sztyepprétek igen kiváló legelőket jelentettek, és

nem is kellett messzire vándorolni érettük. A sztyeppeinél nagyobb lélekszámú, földművelő-állattartó lakosságot bírt eltartani ez a termékeny földrajzi egység. A tihanyi uradalom, amely a királytól az egyház birtokába került, zömmel szántókat jelentett, melyeket „rab” szántók műveltek (ezek lélekszáma a következő évszázaddal már erősen visszaszorult). Az alapítólevél helynevei Siófok és Szántód között – 16-ból 14 – magyarok. Közülük szláv helynév talán kettő, ezekhez csatlakozik még egy Tolna megyéből. Letelepült életmódot tükröz a Somogy megyei Gyisznó falu jelentős sertésállománya és kondásainak száma. A marha- és birkatartás sem maradt azonban el, komoly jelentősége az állatok számából és gondozóik lélekszámából jól látható. Ami a társadalom szerkezetét illeti, idehaza is jelentős volt a félszabadok rétege, amely a Kijevi Ruszban a holopoknak felelt meg, és akik lélekszáma nálunk egyre gyarapodott a következőkben. Érdekes jelenség az, hogy korábban a királyi udvarnak dolgozó és az apátság megalapításával ahhoz átkerült mesteremberek többsége szláv elnevezéseket hordoz: ilyenek a szakács, a kovács, a molnár és az esztergályos.

Amint említettük, odakint az adókat a fejedelmek szedették be, és tőlük került azok egy része az egyházhoz; idehaza viszont a közvetlen egyházi adószedés rendszere létezett (ezt sem akarták különben elviselni a pogánylázadás résztvevői!).

A családszervezet-szerkezet – még ha kissé más jelleggel is – de mindkét államban létezett. Éppen ezt igyekeztek felhasználni András uralkodása idejében, részben a pogánylázadások során szerteszéledt, kóborló egyének jelentős számának ellensúlyozására, de már csak amiatt is, hogy a családfőkre kiterjedő országos (!) összeírás – melyet Sarchas (Szárcsás?) bíró vezetett – képet adjon a várnépekről és udvarnokokról.

Hasonlóan a Kijevi Ruszban lefolyt és később még folytatódó trónharcokhoz, András saját testvére tudta csak legyőzni. Béla – még ha rövid időre is – de elérte célját, 1060 decemberében királlyá koronázták. Salamon a németekhez menekült. Alig néhány év múltán, német szövetséges seregekkel 1063 őszén győzelmet aratott Béla felett, akit ezt megelőzően Dömösön, a királyi udvarházban, a rászakadt trón kárpitja-felépítménye olyan súlyosan megsebesített, hogy rövidesen elhunyt. Ekkor András fia, Salamon került a trónra.

Talán már András uralkodása idejében, a külső és belső küzdelmek ellenére az országban mégis létrejöhetett egy olyan szituáció, hogy először írják meg a honfoglalás és az Árpád-ház korai történetét. A mű ugyan nem maradt ránk, de a későbbi krónika-kompilációkba belekerültek hitelt érdemlő részletei. Valószínűleg Anonymus is ismerhette. Az első magyar „Gesta” létrejöttét maga a király szorgalmazhatta, nem túlzás talán ebben is felfedezni a kijevi példát, csakúgy, mint az egyházépítő törekvésekben. (Egyébként úgy tűnik, hogy az általunk fentebb említett, lavrai Nyesztor évkönyvíró nevéhez kapcsolódó, későbbi kijevi krónika-család sem volt Anonymus számára ismeretlen.) Györffy György véleménye szerint (1948. 4.) ez az Őskrónika lehetett egyébként a „hun krónika” magyar forrása is. Természetesen készülhettek más, hasonlóan jelentős írásművek is akkoriban.

Mindazok alapján, amelyeket fentebb kifejtettünk, nem lehet vitás, hogy András mintegy másodszeri királyságalapítónknak kell tekintenünk, aki egy-

úttal a kereszténység védelmét is sikeresen tudta ellátni az országban, és megőrizte a keresztény államrendet. A görög rítusú kijevei egyházzal kialakult kapcsolata, hiszen ott vette fel a keresztséget, nem jelentette azt, hogy a bizánci egyház befolyását szerette volna elérni Magyarországon. Feladatát, a Szent István-i kereszténység teljes, országos helyreállítását sikeresen teljesítette. A tíz első püspökség élén megüresedett helyekre sikerült megfelelő személyeket találnia. A vármegyék, várispánságok szerkezete pedig valószínűleg nem is károsodott.

VIII. fejezet

A tihanyi emlékek

Mielőtt az emlékek tárgyalására térnénk rá, szükségesnek látszik néhány leleti, görög rítusú egyházi kifejezés megmagyarázása. Ilyen maga a „*lavra*”. Ez a késői görög eredetű kifejezés kezdetben szűk utcát jelentett, melyet kis szerzetesi lakóépületek szegélyeztek. A *laura-lavra* nem azonos a *coenobium* – (gör. *koinobion*) kifejezéssel, amely olyan szoros remeteközösséget – nem kolostort – jelent, melynek tagjai maguk közül választják a vezetőjüket. Ilyen remeteség összefügghetett a kolostorokkal, a remetecellákban bátor és általában idős tagok éltek. A *lavra*, amely valójában kolostor, egyaránt áll földfelszíni és földalatti létesítményekből. Eredetileg völgyben alakították ki, és később csatlakoztattak hozzá hegyoldalba vájt lakó- és liturgikus helyiségeket. Itt, szemben a *koinobium*okkal, laza közösségben élő szerzetesek laktak. Az első laurákat a Holt-tenger mellékén, majd Jerikó mellett hozták létre.

Az első szerzetesek Egyiptomban kezdték meg közös életüket a III. században. Akik közülük aszkétikus életmódot folytattak, azokat görögül *anachorétáknak* (*anachoresis*=magány, visszavonultság, jelen esetben sivatagban, illetve a vadonban), később eremiteknek (remetéknek) nevezték. Az első sivatagi szerzetes (ném. *Einsiedler*), aki a felső-egyiptomi Théba mellett (sz. 251.) egymagában élt, az Szent Antonius volt.

A magyar *remeteség* szó a görög eremit kifejezésre megy vissza. Oroszul a remeteséget *szkit-nek* nevezik, ebből ered a *szkitanyije* = tkp. elbujdosás.

A „*bazilita*” kifejezés a kappadókiai (most Törökország) Szent Vazul (Vaszi-lij, megh. 379.) rendjének elnevezéséből származik, amely pápai engedéllyel 1000 körül már Európában is engedélyezett volt. A remeték életviteléhez máig érvényes pedagógiai és teológiai alapvetést írt.

Az „*altplom*” kifejezés ritka, föld alatti templomhelyiségeket jelent, és nem azonos a kriptákkal, mely utóbbiakban soha nem folyt mise, nem volt bennük oltár.

A királyi család kriptája

A bizánci császárok és a nyugati keresztény uralkodók példájára a Kijevből hazatért András Tihanyban a királyi család részére temetkezőhelyet – kriptát – alapított. Ennek elkészültekor, 1055-ben adta ki az említett monostor alapításáról szóló oklevelét. Az apátság Szűz Mária és Szent Ányos püspök és hitvalló tiszteletére épült, maga az uralkodó családtagjai, rokonai lelki üdvösségére. Az egykori monostortemplom legrégebbi része a háromhajós királyi családi kriptá, amelyet helytelenül neveznek altemplomnak. Föléje került a korai román stílusban épült templom emelt szentélye. Az onnan a kriptába vezető kettős lépcsős lejárát XVIII. századi, a korabeli megközelítés épített részeit már elbontották.

Magát a kriptát a környéken bányászott, barnásszürke, bazalttufából faragott kövekből építették. A belső teret a hat hengeres oszlop három hajóra osztja, a proto-dór oszloprendnek megfelelően. A dobszerű elemekből kialakított oszlopok négyszögletes talpazatokon állnak, felül pedig csonka gúla alakú fejezetük van. Anyaguk vörösberényi homokkő. A belső tér méretei: hossza 912, szélessége 742 cm, ami a római vagy karoling hosszúságokra átszámítva pontosan harminc lábnyi hosszúságot és 25 lábnyi szélességet ad ki. Az oszloptörzsek vastagsága 56 és 67 cm között ingadozik, magasságuk 256-265 cm. A kriptá keleti és déli falába három, illetve négy román stílusú résablakot építettek, de a délieket feltehetőleg az újabb rendház építésekor befalazták.

A hazánkban egyedülálló épület jellemző párhuzamait Uzsoki Andrásnak sikerült felkutatnia Németországban.

Az egyik hasonló kriptát a XI. század első felében építhették, a II. Konrád német császár felesége, Gizella királyné birtokának központi létesítményében épült templomban, a mai Baden-Württemberg tartomány *Regenbach* (Unterregenchach) nevű településén. (A XII–XIII. században elpusztult épületet csak az 1970-es években fedezték fel.) A kriptá keresztboltozatát tartó oszlopok formája és stílusa a tihanyiakkal rokon vonásokat mutat. Megemlítjük azt is, hogy II. Konrád fia, III. Henrik I. András ellen két sikertelen hadjáratot indított, ezzel kapcsolatban vannak olyan vélemények, melyek szerint a tihanyi kriptát I. András győzelmének emlékeként kell számon tartanunk.

A másik hasonló Quedlinburg közelében található, *Gernrode* területén, a Szent Cyriakus zárdában. Ez a kriptá 961-ben épült, szélessége majdnem azonos a tihanyiéval. Gernrodében megőrződött a Tihanyban már elpusztult lépcsőlejárát is, amely négyzetes térbe vezetett le, ahol a boltozat terhet négyzetes keresztmetszetű pillérek tartják. Ez egy háromhajós, alig 2 m magasságú csarnokkriptá. Maga az egyház magánegyház, Gero nevű jeles személyiség építtette fel a 937-ben építeni kezdett monostorban.

A harmadik hasonló kriptá *Konstanzban* található, ahol a háromhajós építmény a Miasszonyunk patronátusa alatti templom alatt helyezkedik el. A kriptá maga már a Karoling-korban elkészült, de 900-ban és a XI. században kibővítették, az utóbbi alkalommal a négy tartóoszlophoz még kettőt csatoltak.

Konstanztól nyugatra találjuk a Rajnában a *Reichenau-szigetet*, melynek keleti részében található az Oberzell Szent György-templom emelt szenté-

lye alatt a IX. században kiépített háromhajós, négyoszlopos csarnokkripta. A négyzet alaprajzú építmény méretei 598×596 cm, boltozatának magassága 294 cm, tehát méretei a tihanyiénál kisebbek.

Végül, a Rajna melletti *Ladenburg* Szent Gál nevét viselő templomának háromhajós kriptája négyzetes alaprajzú, sima oszloptörzsein négyzetes, kora román stílusú oszlopfejeket vannak. Valószínűleg 1006-ban szentelték fel.

A tihanyi kriptá főhajójának tengelyében találjuk az András király sírját egykor fedő kőlapot, amely fehér mészkőből készült. Magát a sírgödört a helyi, meleg vizű eredetű mészkőbe vésték be. A kirabolt sírt Malán Mihály antropológus és László Gyula régész tárta fel, de a csontvázon kívül mást már nem találtak benne. A sírkövön csavart nyelű körmeneti kereszt, jelen esetben királyi méltóságjelvény ábrázolása látható, felirat nincs a kőlapon. A kőlap méretei: 191×53 cm, a kereszt hossza rajta 169 cm. A nyél alsó és felső végén a nyelet védő kőpúket is jelezték. A kereszt maga bizánci jellegű, szára nyújtott. A kereszt és a nyél alakja közötti nódusz a leszerelhető nyélre utal. A kor szokásainak megfelelően, a király és családja nemegyszer felkereste a monostort, templomi bevonulásukkor e méltóságjelvényre is szükség volt. A középkori európai keresztény király mint Krisztus földi helytartója – vicarius Christi – egyházjogi jelvényként vitte magával. Párhuzamként megemlíjtük, hogy I. István özvegye, Gizella királyné sírkő-lapján (a *passaui*, egykori niederburgi bencés kolostorban) is hasonló, csavart nyelű keresztet ábrázoltak, amelyre a királynénak is joga volt annak idején. Párhuzamként megemlíjtük, hogy a hildesheimi dóm bronzkapuján a feltámadott Krisztust hasonló nyeles kereszttel ábrázolták valamikor 1015 előtt.

Jogosan következtethetünk arra, hogy később Andrásnak Dávid nevű fiát is Tihanyban temették el. Az édesapja halálakor alig néhány esztendő Dávidot mint élő személyt említették meg az 1092. évi – nagybátyja, I. László király által összehívott – szabolcsi zsinat törvénykönyvében, mint olyat, aki családja monostorának a javáról gondoskodott.

A kriptán kívül Tihany másik jelentős korabeli emléke a „*Barátlakások*”-nak nevezett együttes. A függőleges bazalttufába – egykori vulkáni kráter 20-25 méter magasán megmaradt oldalfalába – mélyített helyiségeket a Cyprián-forrástól alig fél kilométernyire találjuk. Maga a forrás a félsziget egyetlen forrása, nem kizárt, hogy ez volt a remeték ivóvíz-nyerőhelye. A Barátlakások felett a bronzkorban létesített és jóval később is használt Óvár maradványai vannak.

1861-ben Rómer Flóris – „a magyar régészet atyja” – a mainál jóval épebb és teljesebb állapotban látta a remeteség maradványait. A legszélső, nyugati cellacsoportról azt írta, hogy „Az egész belül vakolva volt, a belső kápolna nagyobb fülkéje sekrestye, a közepéig még 20 év előtt két kerekívű ablak közt fölül egy kerek ablak volt. Három oltárnak helye világosan látható... néhány év múlva, lehet, hogy még inkább veszedelmes lesz, minthogy az tám nélküli mennyezetet csak Isten keze tartja.”

Az 1952-ben bekövetkezett kisebb sziklaomlás sok részletet megsemmisített vagy betemetett.

Az Uzsoki András vezette munkacsoport² 1980-ban kezdte el helyszíni tevékenységét. Megállapította, hogy a gondos és szakszerű munkával bemélyített helyiségek nagy része máig fennmaradt, és négy cellacsoportot különítettek el egymástól.

Az elsőnél egy lakócellát találtak, melyhez nagyobb, teremszerű, kelet-nyugati tájolású kápolna csatlakozik. Benne emelt szentélyrész, abban oltármélyedés és felette egy kb. 1 m-es oltárkép-freskó, amely Krisztus–Pantokrátort ábrázolhatta. A freskó alapja egyrétegű vakolat. Összetétele három rész mészpép és egy rész homok. Színei: okkersárga, okkervörös, rózsaszín és fehér, fekete és kék vonalakkal. Mivel a görög rítusú egyházakban az oltár ikonfallal különül el, ebben az osztatlan térben minden valószínűség szerint a mise csupán a remeteközösség számára került bemutatásra, nem pedig a zárandokok részére, hiszen a hívek az oltárt nem láthatták, és nem is léphettek be annak terébe. Ezt a tiltást a térelzáró famellvédet egykor rögzítő faragásnyomokból is kikövetkeztethetjük.

A kápolna nyugati végébe kis fülkét faragtak be, melynek alján sírgödröt képeztek ki, de azt valószínűleg már a XVIII. században feldúlták, leletet nem találtak benne. Eredetileg a közösség jeles tagjának, talán első vezetőjének lehetett a sírja. Ezt a részt is faszerkezet zárhatta el, a gerendatartó befარagások nyomai megvannak még. A fülke északi oldalának előterében szintén találtak egy kisebb sírűreget, amely az ásatások idején már üres volt, egy benne talált, a XII. század utolsó harmadában készült rézpénz kivételével, amely III. Béla király idejében bizánci minta nyomán került kibocsátásra. Körirata (Gedai István meghatározása szerint): Sancta Maria, ábrázolása az Istenszülő Szűz Mária. Ezek szerint erre az időre már kiépült a remetetelep, és a pénzérme korábbi keltezését tesz lehetővé, mint a legkorábbi ismert oklevél.

A második együttes szintén két helyiségből áll, az első az oklevelekben is emlegetett perjel cellája lehetett. Az első helyiséget fehér vakolat borította. Benne ülfülkét véltek felfedezni. Nyugatra néző falába eredetileg három résablakot vágtak be, közülük kettő maradt meg a feltárások idejére.

A harmadik csoport teremszerű, téglalap alakú helyiség, mérete kb. 10-4 m, ennek falába nagyobb tárolóhelyiséget vágtak be. Északi oldalán résablakok nyílnak. Ez lehetett a remetesség refektórium. Becslések szerint akár két tucat ember is elférhetett benne. Délnyugati sarka mellett 70 cm magas, 214 cm széles és 60 cm mély sziklafülkét képeztek ki.

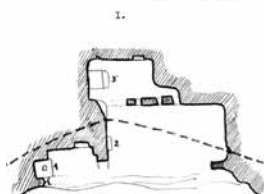
Hiányzanak a remeték lakóhelyiségei, ezek vagy elpusztultak, vagy az omlás alatt rejlének.

A negyedik cellacsoportot a régi sziklaomlás szinte teljesen elpusztította már. Szintben két méterrel magasabban volt az előzőnél és attól 17 méterrel távolabb. Észak felől is lehetett két kisebb helyisége, a nagyobb terme (40 m) azonban még megvan, a szentélye szinte teljesen ép, méretei 472×290 cm.

² Tagjai: Szabó Zoltán főrestaurátor, konzulens Kubinyi András egyetemi tanár, B. Tompos Erzsébet és férje, Balogh István építészettörténészek, Kéri János geológus igazgató, Kopek Annamária geológus, Szabó Lajos bányamérnök, Bordás Ferenc geodéta. A kutatások vezetője Uzsoki András régész, 1969-től a Tihanyi Múzeum, majd 1980-tól a Veszprémi Múzeum igazgatója.

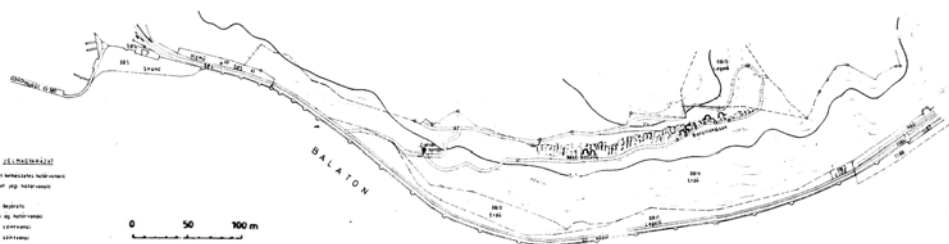
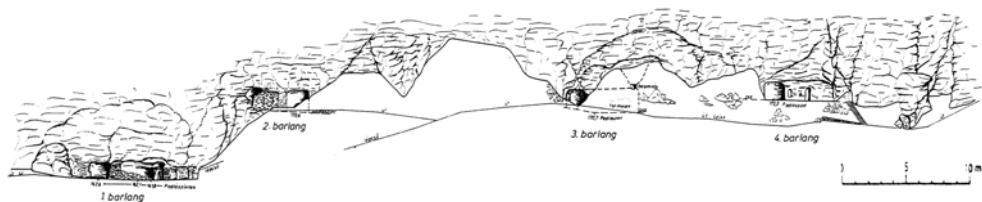
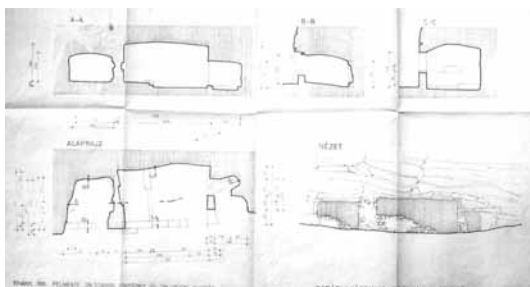
TIHANY, BARATLAKÁSOK, I. és III. zellecsoport
/Erdélyi László nyomán/

III.

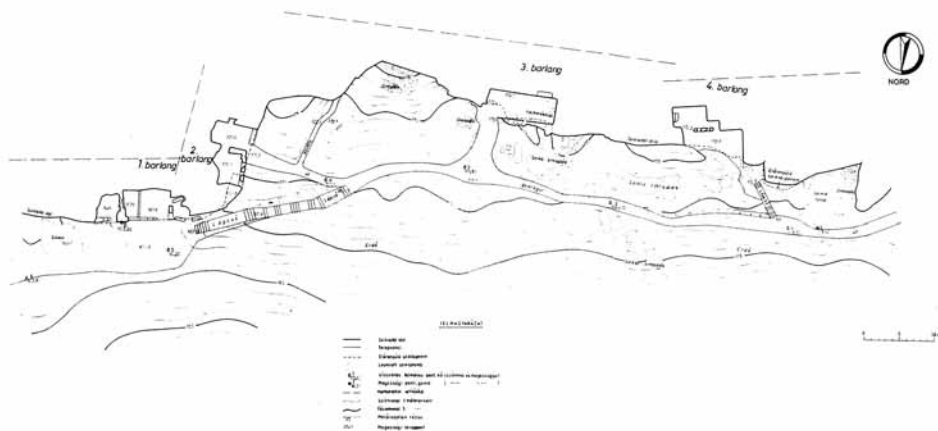

1. Szent Miklós kápolna építése
2. A kápolna hajója: 9.5 x 4.7 m
3. Sekrestye
A szegedtött vonal alatti rész
sörén megsemmisült.

A szegregotott vonal elotti rész az 1950-es években, sziklásodás során megsemmisült.

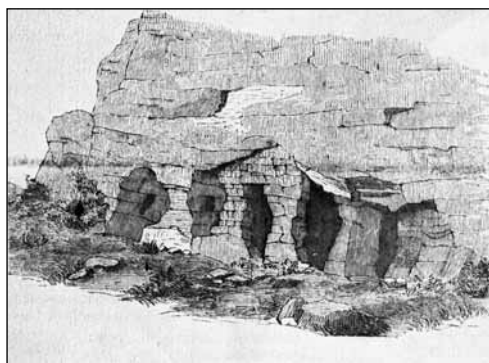
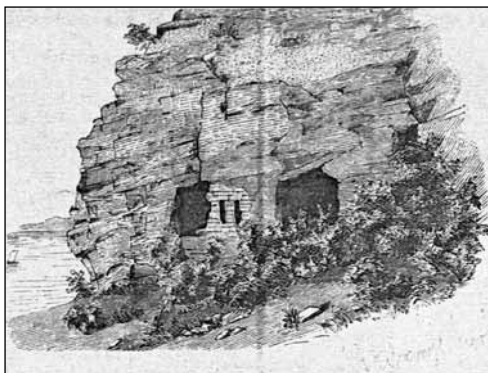
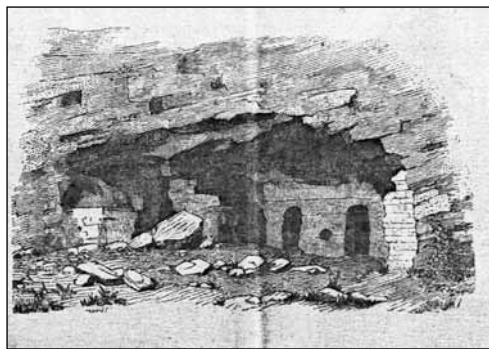

2000

[illegible]

1994, 1995, 1996, 1997, 1998, 1999, 2000, 2001, 2002, 2003, 2004, 2005, 2006, 2007, 2008, 2009, 2010, 2011, 2012, 2013, 2014, 2015, 2016, 2017, 2018, 2019, 2020, 2021, 2022, 2023, 2024, 2025, 2026, 2027, 2028, 2029, 2030, 2031, 2032, 2033, 2034, 2035, 2036, 2037, 2038, 2039, 2040, 2041, 2042, 2043, 2044, 2045, 2046, 2047, 2048, 2049, 2050, 2051, 2052, 2053, 2054, 2055, 2056, 2057, 2058, 2059, 2060, 2061, 2062, 2063, 2064, 2065, 2066, 2067, 2068, 2069, 2070, 2071, 2072, 2073, 2074, 2075, 2076, 2077, 2078, 2079, 2080, 2081, 2082, 2083, 2084, 2085, 2086, 2087, 2088, 2089, 2090, 2091, 2092, 2093, 2094, 2095, 2096, 2097, 2098, 2099, 2100, 2101, 2102, 2103, 2104, 2105, 2106, 2107, 2108, 2109, 2110, 2111, 2112, 2113, 2114, 2115, 2116, 2117, 2118, 2119, 2120, 2121, 2122, 2123, 2124, 2125, 2126, 2127, 2128, 2129, 2130, 2131, 2132, 2133, 2134, 2135, 2136, 2137, 2138, 2139, 2140, 2141, 2142, 2143, 2144, 2145, 2146, 2147, 2148, 2149, 2150, 2151, 2152, 2153, 2154, 2155, 2156, 2157, 2158, 2159, 2160, 2161, 2162, 2163, 2164, 2165, 2166, 2167, 2168, 2169, 2170, 2171, 2172, 2173, 2174, 2175, 2176, 2177, 2178, 2179, 2180, 2181, 2182, 2183, 2184, 2185, 2186, 2187, 2188, 2189, 2190, 2191, 2192, 2193, 2194, 2195, 2196, 2197, 2198, 2199, 2200, 2201, 2202, 2203, 2204, 2205, 2206, 2207, 2208, 2209, 2210, 2211, 2212, 2213, 2214, 2215, 2216, 2217, 2218, 2219, 2220, 2221, 2222, 2223, 2224, 2225, 2226, 2227, 2228, 2229, 2230, 2231, 2232, 2233, 2234, 2235, 2236, 2237, 2238, 2239, 2240, 2241, 2242, 2243, 2244, 2245, 2246, 2247, 2248, 2249, 2250, 2251, 2252, 2253, 2254, 2255, 2256, 2257, 2258, 2259, 2260, 2261, 2262, 2263, 2264, 2265, 2266, 2267, 2268, 2269, 2270, 2271, 2272, 2273, 2274, 2275, 2276, 2277, 2278, 2279, 2280, 2281, 2282, 2283, 2284, 2285, 2286, 2287, 2288, 2289, 2290, 2291, 2292, 2293, 2294, 2295, 2296, 2297, 2298, 2299, 2300, 2301, 2302, 2303, 2304, 2305, 2306, 2307, 2308, 2309, 2310, 2311, 2312, 2313, 2314, 2315, 2316, 2317, 2318, 2319, 2320, 2321, 2322, 2323, 2324, 2325, 2326, 2327, 2328, 2329, 2330, 2331, 2332, 2333, 2334, 2335, 2336, 2337, 2338, 2339, 2340, 2341, 2342, 2343, 2344, 2345, 2346, 2347, 2348, 2349, 2350, 2351, 2352, 2353, 2354, 2355, 2356, 2357, 2358, 2359, 2360, 2361, 2362, 2363, 2364, 2365, 2366, 2367, 2368, 2369, 2370, 2371, 2372, 2373, 2374, 2375, 2376, 2377, 2378, 2379, 2380, 2381, 2382, 2383, 2384, 2385, 2386, 2387, 2388, 2389, 2390, 2391, 2392, 2393, 2394, 2395, 2396, 2397, 2398, 2399, 2400, 2401, 2402, 2403, 2404, 2405, 2406, 2407, 2408, 2409, 2410, 2411, 2412, 2413, 2414, 2415, 2416, 2417, 2418, 2419, 2420, 2421, 2422, 2423, 2424, 2425, 2426, 2427, 2428, 2429, 2430, 2431, 2432, 2433, 2434, 2435, 2436, 2437, 2438, 2439, 2440, 2441, 2442, 2443, 2444, 2445, 2446, 2447, 2448, 2449, 2450, 2451, 2452, 2453, 2454, 2455, 2456, 2457, 2458, 2459, 2460, 2461, 2462, 2463, 2464, 2465, 2466, 2467, 2468, 2469, 2470, 2471, 2472, 2473, 2474, 2475, 2476, 2477, 2478, 2479, 2480, 2481, 2482, 2483, 2484, 2485, 2486, 2487, 2488, 2489, 2490, 2491, 2492, 2493, 2494, 2495, 2496, 2497, 2498, 2499, 2500, 2501, 2502, 2503, 2504, 2505, 2506, 2507, 2508, 2509, 2510, 2511, 2512, 2513, 2514, 2515, 2516, 2517, 2518, 2519, 2520, 2521, 2522, 2523, 2524, 2525, 2526, 2527, 2528, 2529, 2530, 2531, 2532, 2533, 2534, 2535, 2536, 2537, 2538, 2539, 2540, 2541, 2542, 2543, 2544, 2545, 2546, 2547, 2548, 2549, 2550, 2551, 2552, 2553, 2554, 2555, 2556, 2557, 2558, 2559, 2560, 2561, 2562, 2563, 2564, 2565, 2566, 2567, 2568, 2569, 2570, 2571, 2572, 2573, 2574, 2575, 2576, 2577, 2578, 2579, 2580, 2581, 2582, 2583, 2584, 2585, 2586, 2587, 2588, 2589, 2590, 2591, 2592, 2593, 2594, 2595, 2596, 2597, 2598, 2599, 2600, 2601, 2602, 2603, 2604, 2605, 2606, 2607, 2608, 2609, 2610, 2611, 2612, 2613, 2614, 2615, 2616, 2617, 2618, 2619, 2620, 2621, 2622, 2623, 2624, 2625, 2626, 2627, 2628, 2629, 2630, 2631, 2632, 2633, 2634, 2635, 2636, 2637, 2638, 2639, 2640, 2641, 2642, 2643, 2644, 2645, 2646, 2647, 2648, 2649, 2650, 2651, 2652, 2653, 2654, 2655, 2656, 2657, 2658, 2659, 2660, 2661, 2662, 2663, 2664, 2665, 2666, 2667, 2668, 2669, 2670, 2671, 2672, 2673, 2674, 2675, 26

A TIHANYI REMETESÉG (ALAPRAJZOK)

A REMETESÉG XIX. SZÁZADI ÁLLAPOTA

Keleti végében egy oltár maradványait láthatjuk befaragva, falában kisebb tárolófülkék sorakoznak. Mennyezetén még kivehető az eredeti vakolat.

A helyiségek kialakításában jelentős szerepe lehetett a faszervezeteknek. Ácsolat védte azok előtereit, de természetesen a térelválasztók, a padok és a fekhelyek is fából készülhettek. A Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Képcsarnokában őrzött, a XIX. század elején készült vízfestményen – amely a negyedik cellacsoportot ábrázolja – ezek ugyan már nem látszanak, de a homlokzat egy részén vízszintesen beépített kőlapok folytatásait is faszervezet tarthatta. A szerkezeti elemek becsapolásainak nyomai még több helyen kivehetőek.

A kutatás során a remeteség egykori lakóinak a temetőjét is megtalálták, közülük kéttucatnyi, tárgyi melléklet nélküli, csontvázas temetkezést tártak fel. A temető feltárását befejezni nem sikerült. A cellacsoport északi homlokzata előtt két sír került napvilágra, igen csekély mélységben, bazalttufa kőlapokkal lefedve az eléggé keskeny járószint alatt. Az egyikből az emberi váz darabjait áttették a másik, bolygatatlan sírgödörbe. A sírok között két gyermeksír is előkerült, ami külön kérdést vet fel a temető egész jellegére vonatkozólag. A csontvázanyag feldolgozatlan.

A remeteség első ismert írásos említése a II. András király által 1211-ben kiadott oklevélben található. Akkor Oroszkői Szent Miklós Egyháznak nevezték („ecclesie Beati Nicolai de Horozcueh”). Létesítése azonban korábbra tehető. Az olaszországi Viterbo városban 1267. január 11-én kelt, IV. Kelemen pápa által Viterbóban kibocsátott bullában a következő olvasható: „....cellam monacho-

rum que Vruzku vulgariter nominatur”. Magyarul: „a szerzetesek celláját, mely általában Oroszkőnek neveztetik”. E pápai bulla hitelesítői között szerepel Jakab diakónus bíborosnak, a római Santa Maria in Cosmedin templom főpapjának az aláírása is: „Ego Jacobus Sancte Maria in Cosmydin diaconus cardinalis subscripsi.” Ez nem mellékes, mivel az Istenanyának szentelt kora középkori bazilikát ugyanis a VIII. század végén I. Hadrian pápa építtette át, s ajándékozta azoknak a görög szerzeteseknek, akik a Keleten folyó üldözés elől menekültek Rómába, s a Tiberis mellett találtak menedéket. Vajon nem rejlik-e szándékoság abban, hogy a görög rítusú bazilikának bíborosi rangú főpapja is aláírta azt a tihanyi bullát, amelyben szó van a remetecellákról, s amelyekben ugyancsak görög rítusú szerzetesek éltek?

Egy 1270-ben átirrt oklevélben a tihanyi káptalan tagjainak neveit olvashatjuk, köztük Salamonét („fratre Salamone, priore domus Sancti Nicolai de Vruzku”), az oroszkoí Szent Miklós egyház perjelét.

Egy 1312. évi oklevélben Miklós fráter Oroszkő perjele, s valószínűleg szintén őt említi egy 1322. évi oklevél is.

A remeteség utolsó ismert említése egy 1329-ből származó iratban szerepel, akkor ott a tihanyi konvent tagjaként egy Salamon nevű szerzetest is megemlítenek. Későbbi írásos emlékeink már nincsenek róla. Valószínűleg az egyre romladozó, életveszélyes sziklafal a XIV. században már nem nyújtott kellő biztonságot a remetéknek, és a hely megszűnt funkcionálni.

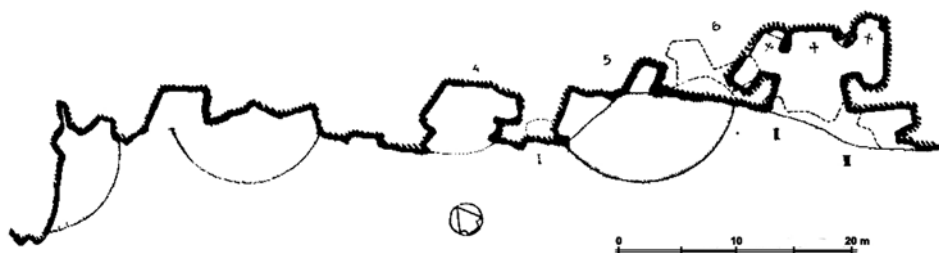
A Tihanyi alapítólevélben szereplő „Petra” nevű hely („Est eadem loci locus, quo vocatur Petra, cum ceteris inibi pertinens”, azaz „Ugyanazon tónál van egy hely, amelyet Petrának neveznek, s a többiekkel együtt ugyanoda tartozik”) ezzel az „Oroszkő”-vel azonos, amint azt Komjáthy Miklós korábbi véleményekre épülő bizonyításával igazolta. A latin *petra* szót nem pusztán a *szikla* megfelelőjeként használták, hanem sziklabarangot is jelentett. Az egyéb Balaton-melléki sziklás helyekre, például Badacsonyra, ezt nem alkalmazták, tehát kétségen kívül a tihanyi remeteséget jelentette.

Az egykori kápolna oltárhelye felett Krisztus, a Pantokrátor képe lehetett, de a belépő részen, annak jobb oldali falán is kivehető még egy fej festett, bordó színű foltja.

Anyagiak híján a régészeti munkálatok 1985-ben abbamaradtak.

* * *

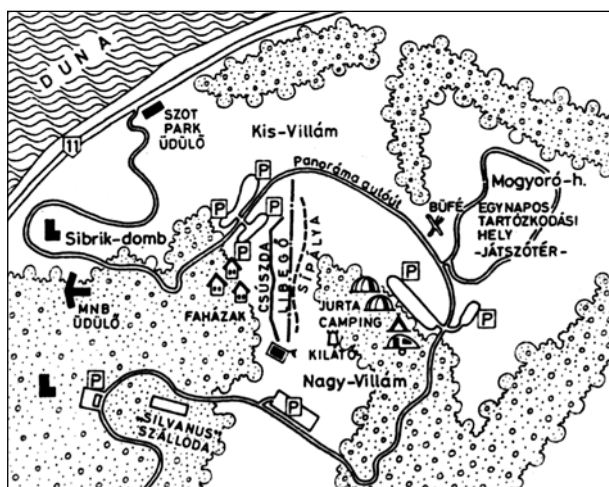
A tihanyi remeteségen kívül hazánkban nem is egy hasonló közösség létezett. Közülük – jellegénél fogva a legközelebbi – a Dömössel szemközti **zebegényi** Duna-part Szent Mihály-hegyének oldalában létesült, tehát Visegrád közvetlen közelében. Ennek eddigi kutatási eredményeiben sok hasonlóságot fedezhetünk fel. Csakúgy, mint Tihanyban, a szemlélődő elé ott is csodálatos, elmélkedésre ösztönző kilátás tárul a Dunára, hasonlóan a balatonihoz. Zebegényben máig megvan még (jóllehet gyakran turisták laknak benne nyaranként) az egykori barlangtemplom igen rossz állapotban lévő maradványa, a két szintben elhelyezkedő remetelakások üregei, sőt, az egyik helyen még egy derékszögben a Duna felé épített rövid kőfalazat maradványa is, melyet nagyobb részben még Rómer Flóris látott a helyszínen. Vakolatnyomokat találni azonban már nem sikerült. Magunk Csemegi József halála után kerestük

A ZEBEGÉNYI REMETESÉG ALAPRAJZA

fel a barlangokat, és a Régészeti Intézet részére fényképfelvételeket készítünk Sugár Lajos fényképész közreműködésével. Az általunk mellékelt rajz, Csemegi József felmérése, csak az alsó szint alaprajzát mutatja. Nem szerepel rajta az említett falcsontok sem, pedig az igen lényeges abból a szempontból, hogy Tihanyban is valószínűsíthető lehessen a barlangok előtti építményt. Ezen a helyen is megfigyelhető a szinte függőleges hegyoldal omlása, illetve annak veszélye. Ez már az építkezés során is fennállott, amint arra maga Csemegi is utalt. Felmérésekor hat barlangot figyelt meg és rajzolt le, utánuk pedig a háromsztatú, szokatlanul nagyméretű, keletelt barlangtemplomot tünteti fel. A hatodik lakóüreg – amint írta – jóval magasabban van a földszintieknél. A második szinten elhelyezkedő két kisebb üreget menekülőbarlangoknak tartotta, ám azok a többiekől elkülönült, társaikkal közvetlenül nem érintkező remeték lakóhelyei voltak, hasonlóan a kijevei Lavra Barlangkolostor egyedi fülkéihez, melyben a szerzetesek halálukig éltek és rendszerint ott is temették őket el. A bennük lakó remeték élelemmel és vízzel való ellátását csigás emelőkkel oldották meg. Csemegi jogosan hangsúlyozta a zebegényi és a tihanyi remeteségek igen hasonló jellegét és elrendezését. Szervezetileg a visegrádi Szent András-kolostor koinobiumának tartotta.

Az említett **visegrádi**, görög rítusú, Szent András nevét viselt kolostor

A VISEGRÁDI EMLÉKEK HELYRAJZA

egyres későbbi (XII. sz.), az 1920-ban lefolytatott üdülőépítkezés során előkerült, faragott kőemlékeit a helybeli Mátyás Király Múzeum megőrizte ugyan, de 2000-ig korszerű ásatást nem lehetett az egykori épületek területén végezni. A kolostor 1221-ben került latin szerzetesek birtokába. A Dercsényi Dezső által közölt alaprajz már a bencések kolostorát mutatja, szerinte valószínűleg csak a bal oldali kis kápolna lehet román stílusú, azaz korábbi. A patak-

A VISEGRÁDI VÁLLKŐ

parti (Várkert-dűlő) földterületen Czebe Gyula bizantológus végzett ásatást az 1890-es évek első felében. A legújabb feltárásokra vonatkozó, Buzás Gergely által írt ásatási jelentésből tudjuk, hogy a bazilita monostorból először a templom és egy közös szerzetesi étkezőhely készülhetett el, az utóbbi fából.

A másik, a Duna szigetére épült görög rítusú apácakolostor, amely a betegek védőszentje, Szent Pantaleimon³ tiszteletére épült fel, a mai **Dunaújvárossal** (az egykori Dunapentelével) szemközt állott, de a vasmű építéskor a szigettel együtt kikotorták a folyó medréből. Csupán alaprajzát sikerült Nagy Lászlónak korábban lerajzolnia.

Magyarország területén több görög rítusú kolostor volt. Helynevek nyomán még soknak a nyomát fel lehetne deríteni. Görög rítusú kolostor volt eredetileg a csak 1190-től cisztercita **pásztói** is, nem is beszélve az 1344-ben a bencés rendhez került **száva-szentdemeteriről** (Sremska Mitrovica, Horvátország), amelyet talán már a bolgárok alapítottak 864 után. Valószínűbb ennek is a XI. század közepi magyar alapítása. A **szegedi** – ma pusztulóban lévő – Szent Demeter-templom tornya is az ottani görög rítusú egyház emléke a XI. századból. A **marosvári**-oroszlámosi (Cenad, Románia), latin nevén Urbs Morisena-i kolostor modern kutatása várat még magára. A XI. századi, az Istenanya tiszteletére szentelt **veszprémvölgyi** apácazárda feltárása azonban megkezdődött. Ennek az alapítólevelét is ismerjük, amelyet bizánci görög nyelven írtak, de a XII. század eleji ránc maradt változata valószínűleg Szicíliában íródott. A kolostor lakói is nyugati származásúak lehettek. Az apácák már Gizella királyné megrendelésére is készítettek miseruhákat.

Mindezek a görög rítusú egyházhoz tartozott építmények, az egyházzal és annak tagjaival együtt, egyáltalán nem voltak tehát idegenszerűek nálunk még a XII. század vége felé sem. Maga Gellért püspök is rokonszenvvel viseltetett lakóik és használóik iránt (ő is fordított görög nyelvű egyházi műveket, sőt a balkáni eredetű, a keleti egyházból kisarjadt bogumilokat sem üldözte).

Az 1054-ben, Konstantinápolyban nyilvánosan deklarált egyházszakadás következményei – mint tudjuk – nem egyik napról a másikra éreztették hatásukat. Magát az egyházszakadást kétszer is megkísérelték „visszacsinálni” 1076 és 1089 között, de sikertelenül. Magyarországon a bácsi (eredetileg szerémi) görög és a kalocsai latin rítusú püspökséget egyesítették. A papok nótlenségé-

³ Szent Pantaleimon a keleti görög rítusú egyházban a betegek segítője és védőszentje.

nek a megszigorítására egy sor intézkedést tettek. Az 1215-ös Lateráni Zsinat egyenesen utasította a latin szertartást gyakorló püspököket, hogy a görög rítusú egyházakba latin papokat küldjenek.

Utószó

Magam, 1957-től kezdve, négyszer jártam Kijevben, és már akkor lenyűgözött a sokat szenvedett nagyváros késő középkori architektúrája. Voltam ott tudományos konferenciákon és kutattam a múzeumok és az ukrán Régészeti Intézet poros raktáraiban avar és magyar régiségek után. Jóval később, 1959 tavaszán Kijev műemlékeinek jeles régésze (aki hatalmas, kétkötetes művet írt a középkori város kutatási eredményeiről), M. K. Karger professzor lett a honfoglalás előtti magyarságról írt kandidátusi disszertációm egyik bírálója. A bírálóbizottság elnöke V. V. Mavrogyin professzor volt, a Kijevi Rusz jeles ismerője, történelmének kutatója. A munkámban természetesen Kijevről és annak korai magyar kapcsolatairól is esett szó.

1968–70, illetve 1981–83 között Moszkvában az akadémiai Régészeti Intézet vendég-főmunkatársaként összesen három és fél éven át, nem egy alkalommal volt ott és külföldi tudományos konferenciákon konzultálni B. A. Rybakov akadémikussal, aki a XX. századi orosz középkorkutatás – ma már elhunyt – legkiemelkedőbb személyisége.

Amikor 1959 őszén hazatértem négyesztendős oroszországi aspirantúrámról, László Gyula professzor, a budapesti ELTE BTK Középkori Régészeti Tanszékének akkori vezetője 1961 őszén meghívott, hogy tartsak félesztendős kurzust a Kijevi Rusz emlékeiről. Hallgatóim között ott voltak a magyar régészet későbbi olyan kiválóságai, mint például Garam Éva, Szathmári Sarolta, Kiss Attila és mások. Akkoriban még nem nagyon lehetett részletezni a Kijevi Rusz létrehozásában oly nagy szerepet játszott ruszokat, Észak varjágjait, akik a X. század derekán pontot tettek nagy riválisuk, a Kazár Kaganátus politikai létére is.

A második világháború is megtizedelte ugyan a város műemlékeit, de ezt megelőzően a szovjethatalom legalább ugyanannyi kárt tett közöttük. Nem is egy kolostort bontottak le, tettek tönkre úgy, hogy csak régi képekről van róluk igazán tudásunk. A legszebb, a Szent Szófia székesegyház már a lengyel uralom alatt is romokban hevert, azonban azt a XIX. században nagyjából helyreállították.

A Történeti Múzeum jelentősebb kincseit keletre menekítették, így azok nem jutottak a németek kezébe. A magyar megszálló csapatok semmilyen kárt nem okoztak, sőt az egyik hadmérnökünk alapos felmérést készített és talán elsőnek publikált a nevezetes Lavra barlangkolostorról.

Kijevbe magyar régészek hárman is (?) ellátogattak a második világháború idején, 1941/42 telén. László Gyula, majd társa, Fettich Nándor, a kiállítást dicsérő tudományos jelentéseket jelentettek meg az ott látottakról 1945-ben, illetve 1949-ben, elsősorban az akkor német vezetés alatt álló (ugyanis az igazgató Paul Grimm, német régész volt) Történeti Múzeum kiállításairól, ami akkor a Lavra kolostor egyes épületeiben helyezkedett még el.

Tanulmányunk megírását a debreceni Kádár Zoltán művészettörténész-bizantinológus professzorral tervezgettük az 1970-es évek vége felé. Akkoriban nem csupán Kijev, „az orosz városok anyja” műemlékeinek a bemutatását akartuk elvégezni, de terveztük Vlagyimir, sőt Novgorod hasonló korú emlékeinek a leírását is. Ám akkor ennek még nem jött, nem jöhetett el az ideje...

Az egyetemi éveim során Csemegi József építészettörténész előadásai jelentettek számomra belépőt a bizánci művészet-építészet körébe. Ő volt az, majd a szintén jeles építészettörténész felesége, Tompos Erzsébet, aki a tihanyi és a zebegényi barátlakásokat modern módon felmérte. Csemegi a zebegényi megfigyeléseit 1948-ban tette közzé. Az ötvenes évek elején azonban még nem gondoltam, hogy majd egyszer nekem is foglalkoznom kell és lehet ezekkel az emlékekkel, Uzsoki András művének társszerzőjeként. Az ő életművének szerves és jelentős részét képezik a most leírtak.

Kijevről sokáig hallgattak a magyar kutatások, idehaza valójában Font Márta történész szívós kitartása és tudása indította meg újra a közös múlt feltárását.

Erdélyi István

Mellékletek

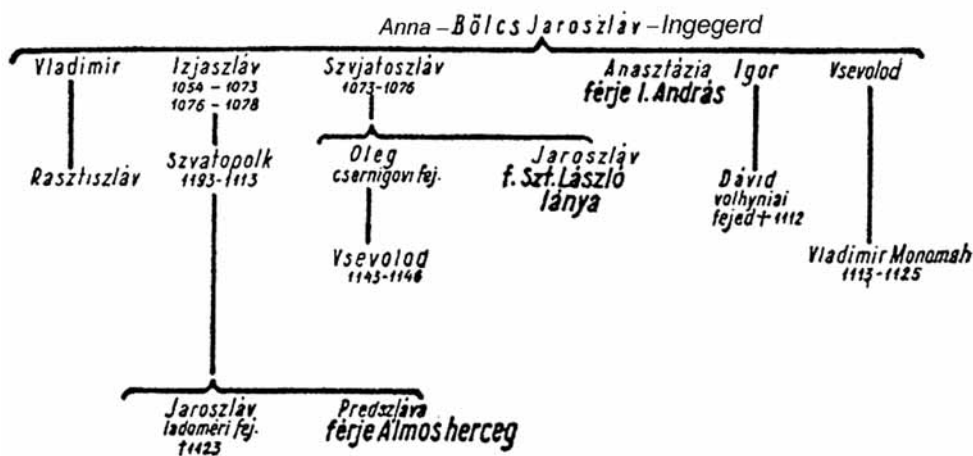
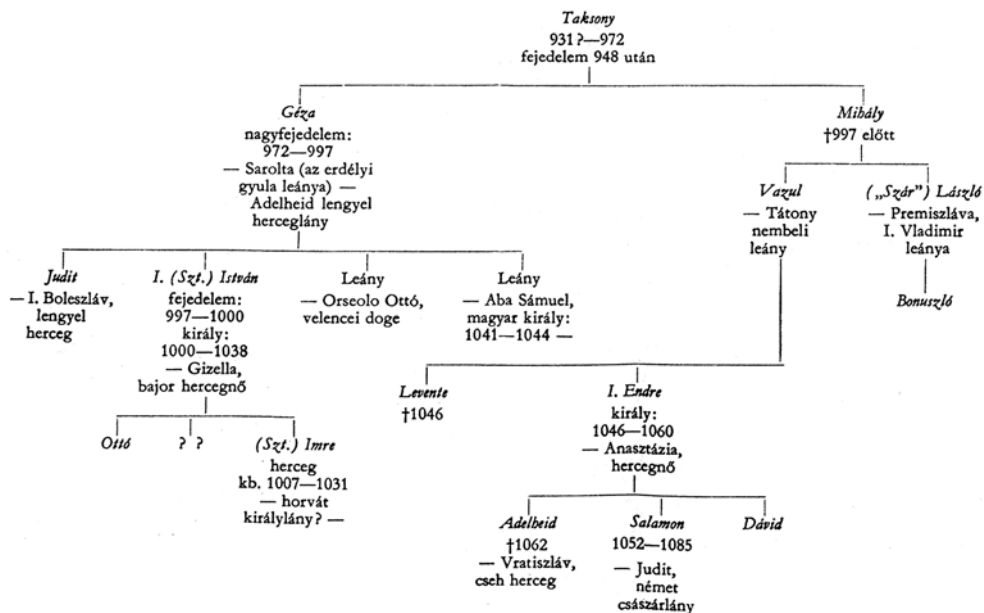
A szövegben említett kijevi uralkodók:

- 980–1015 Nagy Szent Vlagyimir (Szvjatoszlavovics)
- 1015–1019 Svjatospolk (Vlagyimirovics)
- 1019–1054 Bölcs Jaroszláv (Vlagyimirovics)
- 1054–1078 Izjaszlav Svjatoszlavovics (egy ideig még három testvérével rész-uralkodóként, de mint Kijev ura, a legrangosabbként)

Az egyidejű magyar uralkodók:

- 970 k.–997 Géza nagyfejedelem (felesége az erdélyi Gyula leánya, Sarolta)
- 1000–1038 Szent I. István (felesége a bajor Gizella hercegnő)
- 1038–1041 Orseolo Péter (a volt velencei doge fia)
- 1041–1044 Aba Sámuel (felesége I. István húga?)
- 1044–1046 Orseolo Péter (2. felesége a bajor Schweinfurti Judit)
- 1046–1060 I. András (1038-tól felesége az orosz Anasztázia)
- 1060–1063 I. Béla (felesége a lengyel Adelhaid – Richeza)
- 1063–1074 Salamon (felesége a német Judit)
- 1074–1077 I. Géza (felesége Loozi Zsófia, majd a bizánci Sznadéné)
- 1077–1095 I. Szent László (első felesége neve ismeretlen, második a német Adelhaid, Rudolf von Schwaben leánya)

A magyar és a kijevi uralkodók családfáinak részletei

Irodalom

Uzsoki András igen jelentős gyűjtésének felhasználásával, aki a vonatkozó szakirodalom nagyobb részét kutatta fel és hasznosította munkájában.

Egyes címekhez, zárójelben, megjegyzéseket tettünk.

- Adamus Bremensis Scholasticus Gesta Hamburgensis ecclesiae pontificum. Scolion. In: Monumenta Germaniae Historica, Scriptores (szerk. Pertz G.H.) Hannoverae 1826-1926. T. VII. 339.
- Asztajkin A. kritikai ismertetése az „Atlasz oficera” c., Moszkva, az 1983-ban készült, 1984-ben megjelent munka térképéről, javításokkal: A Kijevi Rusz háborúi a 9-12. században. Finno-Ugrica. Kazany, 2003-2004. 1. (7-8) (hibás határvonallal a nyugati határt illetően)
- Bárány-Oberschall M. The Crown of the Emperor Constantine Monomachos. Archaeologia Hungarica XXII. Bp. 1937
- Bartha A. Kijev és Itil. Történelmi Szemle 1964. 7. 223-253.
- Bezszonov Sz. (építész-doktor) State Museum of the Kiev-Pechersk Lavra. Kiev 1975.
- Borbás J. Föltárulnak a barátlakások. Napló 1984. 08. 04. 1., 5.
- Bozsóki P.G. Magyarok útja a pogányságból a kereszténységig. Szeged 2000.
- Buzás G. Visegrád, Szent András monostor. Régészeti Kutatások Magyarországon 2003. 319 – 322.
- Cassianus J. De institutis coenobiorum. Az ELTE Ókortörténeti Tanszéke kiadványa 29. Bp. 1980. (készült 420 táján) ford. Simon Árkád, O. B. Előszó: Kákosy László. A szerzetesség Egyiptomban. I-XIX.
- Cahiers de civilisation médiévale. XIII. Année 3. 195 – 208. és XIV. 221 – 208., fig. 8., 9.
- Cholnoki J. Tihany. Morfológiai megfigyelések. MTA Matematikai és Természettudományi Értekezések. 1931. 214.
- Cséfalvay P.- De Angelis M.A. A magyar kereszténység ezer éve. Bp. 2001.
- Cseke L. Visegrád. Bp. 1980., 5. kiadás Bp. 1975
- Csemegi J. A tihanyi barlanglakások. Archaeologiai Értesítő 1946 – 48. 396 – 407. (angol nyelvű kivonattal)
- Csepreghy I. (felelős kiadó) Oratorium magnae dominae hungarorum. Bp.
- Csuti J. Kik voltak a rejtélyes szerzetesek? Dunántúli Napló 1984. 08.
- Czinár M. Monasteriologia I.
- Czebe Gy. A veszprémvölgyi oklevél görög szövege. Bp. 1915
- Dercsényi D. Visegrád műemlékei. Bp. 1951(angol és orosznyelvű kivonattal)
- Dercsényi D. – Héjj M.- Rózsa Gy. Visegrád. Pest Megye Műemlékei 397 – 479. Bp. 1958
- Dümmerth D. Az Árpádok nyomában. Bp. 1987. 4. kiadás (tévesen jelzi ő is, hogy a tihanyi királyi kriptá alternplom)
- Eckhardt S. Attila a mondában. In: Németh Gy. (szerk.) Attila és hunjai. Bp. 1940. (A 187. oldalon német királynénak titulálja Anasztáziát!)
- Eitelberger von Edelberg R. Bericht. Jahrbuch der Kaiserlich – Königliche Gesellschaft in Wien. I. 1856.
- Erdélyi B. Die Höhlenkloster von Diwnogore. Mitteilungen der Archäologischen Institut der Ungarischen Akademie der Wissenschaften Bp. 1978 (1977) 75-83. (Sugár Lajos fényképeivel)
- Erdélyi I. Vengri v Lebegyii. (kandidátusi disszertáció tézisei) Leningrád 1959
- Erdélyi I. A magyar honfoglalás és előzményei. Bp. 1987
- Erdélyi I. Megjegyzések az un. Nagy Károly szablyáról. In: Byzance et ses voisins. Acta Universitatis de A. József nominatae. Opuscula Byzantina IX. Szeged 1994. 129 – 139. (angol nyelvű kivonattal)
-

- Erdélyi I. Über den sogenannten Sabel Karls des Grossen. *Acta ArchHung* 1997. 49. 267 – 272. (az előző javított változata!)
- Erdélyi I. A magyar honfoglalás és előzményei. Bp. 2000 (Az azonos című korábbi – 1987 – könyv javított és bővített változata!)
- Erdélyi I. Őseink nyomában. A magyar őstörténet kutatása a XX. században. Bp. 2004
- Faensen H. Kirchen und Kloster im Alten Russland. Leipzig 1982
- Fodor I. A bécsi szablya és a prágai kard. Szeged 2000 (Erdélyi I. korábbi munkáit nem idézte.)
- Font M. Oroszország, Ukrajna, Rusz? História XVI. 7. 1994. 3-7.
- Font M. Oroszország, Ukrajna, Rusz. Pécs 1995
- Font M. A kijeji (nagy) fejedelmi hatalom jellegéről. *Aetas* 1999. 22-33. (angol nyelvű kivonattal)
- Gadlo A.V. Predisztorija Priazovszkoj Ruszi. Ocserki isztorii russzkogo knazsenyija na Szevernem Kavkaze. Szankt Peterburg 2004 (posztumusz, a szerző életrajzával)
- Galijev A. A kazakok hagyományos világképe. Fordította Benkő M. I. rész. Turán 2005. 4-5., II. rész, Turán 2006. 1.
- Gallus S. A szentistváni gondolat ősi eredete. *A Munkásakadémia Könyvtára* 16. Bp. 1942
- Gerics J. A magyarországi társadalmi ideológia forrásai Szent István király halála után. In: *Az 1040-es évek magyar történetére vonatkozó egyes források kritikája. Magyar Könyvszemle* 98. 1982. 186-197., 299-312.
- Gerics J. A magyarországi királykoronázásokról az 1050-es években. In: *Eszmetörténeti tanulmányok a magyar középkorról. MSH* IV. Szerk. Székely Gy. Bp. 1984. 243 – 254.
- Goetz C.L. Staat und Kirche in Altrussland. Berlin 1908
- Goetz L.K. Das kiewer Höhlenkloster als Kulturzentrum des vormongolischen Russlands. Passau 1904.
- Golb N. – Pritsak O. Hazarszko-jevrejszkije dokumenti X veka. Szerk. V.Ja. Petruhin. Moszkva – Jeruszalim 1997
- Gombos A. Freisingi Ottó Krónikája. Bp. 1912
- Gombos F.A. *Catalogus fontium historiae Hungaricae* T. I. Bp. 1937. 629.
- Grekov B.D. *Kijevszkaja Rusz*. Moszkva 1949. (magyar fordítása Perényi József munkája)
- Gyökér L. – Passuth L. Tihany. Bp. 1967. (a kriptát – sírboltot – helytelenül itt is altemplomnak nevezik a szerzők!)
- Györffy Gy. *Krónikáink és a magyar őstörténet*. Bp. 1948
- Györffy Gy. A szávaszentdemeteri monostor XII. századi birtokösszeírása. *MTA* II. OK. 3-4. 1952. 325-365.
- Györffy Gy. István király és műve. Bp. 1977
- Györffy Gy. Az új társadalmi rend válsága, trónküzdelmek. In: Székely Gy. (főszerk.) *Magyarország története* I. Bp. 1984. 847 – 865.
- Györffy Gy. *Krónikáink és a magyar őstörténet*. Bp. 1948
- Györffy Gy. *Krónikáink és a magyar őstörténet. Régi kérdések – új válaszok*. Bp. 1993
- Hamar J. Egy élet kutatóárkai. *Napló* 1980. 09. 09. 6.
- Hodinka A. Az orosz évkönyvek magyar vonatkozásai. Bp. 1916 (már javarészt elévült, a maga idejében korszerű munka)
- Horváth B. „A füredi savanyúvíz.” 54.
- Hrusevskij (Grusevskij) M. Sz. *Kijevszakaja Rusz* I. Szankpeterburg 1911
- Hrusevskij M. Sz. *Isztorija Ukraini-Ruszi* I. Kjev 1913., II – III. Lvov 1905, V. 1911., VIII. 1913 (3. kiadás 1913). Első kiadása oroszul jelent meg 1891-ben, német fordítását 1906-ban adták ki Leipzigban.
- Hussey J.M. (ed.) *The Cambridge Medieval History*. Vol. IV. *The Byzantine Empire*. Part I. *Byzantium and his neighbours*. Cambridge 1966. 576.
- Ivancsó I. Magyar Mózes – liturgikus tiszteletnek tükrében. *Nyíregyháza*, 1997 (ismertetése: Miklós P. *Aetas* 1999. 177-179.)
- Ivanov V.A. *Drevnyije ugri-magyari v Vosztocsnoj Jevrope*. (Egyetemi segédkönyv.) Ufa 1999
- Juhász F. Veszélyben a tihanyi remetebárlanok. *Vasárnapi Hírek* 1990. 08. 19. 13.

- Karácsonyi J. Hogyan jöttek görög szerzetesek Visegrádra? Katholikus Szemle 1927. 16 – 21.
- Karamzin M.N. Isztorija goszudarsztva Rosszizskogo. Kny. 1. Moszkva 1988. Az 1842. évi kiadás reprintje.
- Karscu A.A. (szerk.) A szerzetes rendek egyetemes történelme, különös tekintettel a magyar- s erdélyországi szerzetesség jelen létállapotára. Pest 1867
- Karger M.K. Drevnij Kijev. I. Moszkva – Leningrád 1958. II. 1961(a Szófia Székesegyház freskóival már 1939-ben foglalkozott, a négy nőalak közül, jobbról balra haladva – a harmadikat vélte Anasztáziának)
- Képes Krónika, 1358. Fordította Geréb László Bp. 1971.
- Kirpicsnyikov A. Tak nazivajemaja szablja Karla Velikogo. Szovjetszakaja Arheologija 1965. 2. 268-276. (németül: Der sogenannte Sabel Karls des Grossen. Gladius X. 1972. 69-80.
- Kovács L. Előkelő rusz vitéz egy székesfehérvári sírban (A rádiótelepi honfoglalás kori A. sír és kardja.). In: Koszta L. (szerk.) Kelet és Nyugat között. Történeti tanulmányok Kristó Gyula tiszteletére. Szeged 1995. 291 – 308.
- Kovács L. Muszlim pénzek. Csodaszarvas 2005.
- Kristó Gy. Levedi törzsszövetségétől Szent István államáig. Bp. 1980
- Kristó Gy. A vármegyéek kialakulása Magyarországon. Bp. 1988
- Kristó Gy. (szerk.) Korai magyar történeti lexikon. (9-14. század) Bp. 1994
- kgy- Tihany egyháztörténeti látványossága. Megmentett hajlékok. Napló, Közép-Dunántúli Napilap 1994. 04. 14. 1.
- László Gy. A korszerű régészeti múzeum. Tanulmányok a kievi Történeti Múzeum kiállításáról. Kolozsvár 1945
- Lázár Gy. Az orosz birodalom történelme. Temesvár 1890
- Lazarjev V.N. Russzkaja szrednyevokovaja zsi-
vopisz. Moszkva 1970
- Litavrin G.G. K voproszu o Tmutarakanyi. In: Isztoricseszkaja nauka na rubezse vekov. Jekatyerinburg 2000- 79 – 86. – Franciául Id. Byzantion 1965. 35. 221 – 234.
- Lócsai G. Régészet. Uralkodói juss. Kutatások Tihanyban – I. András és a remeték. Magyarország 1985. 09. 22. 55.
- Magner G.N. Ruszko-ugorszkij szozuz IX. szt. Ukrainszkij Isztoricsnij Zsurnal 1969. 7. 76-84.
- Makk F. Magyar külpolitika (896-1196). Szegedi Középkortörténeti könyvtár 2. Szeged 1993
- M.E. (valószínűleg Mályusz Elemér) Két nagy magyar régész Kievbe készül. Egyedül Vagyunk 1941. IV. évf. 13.
- Mezinceva A.A. Drevnyerusszkije nadpiszi novgorodszkogo Szofijszkogo szobora Xi-XIV. vv. Moszkva 1978. (Az adatot Gyóni Gábor jekatyerinburgi magyar doktorandusznak köszönjük.)
- Mátyás I. Ásatások Veszprém megyében. Népszava 1985. IX. 10. 6.
- Mátyás I. A tihanyi remetetelep. Népszava 1986. 08. 27. 6.
- Mátyás I. Kicsi szilke, alján felirattal. Magyar Fórum 1991. 05. 30. 16. (a tihanyi barátlakások ásatásáról).
- Mavrogyin V. V. Obrazovanyije drevnyerusszkogo goszudarsztva. Leningrád 1945
- Miklós P. Egy elfelejtett szent: Magyar Mózes. Aetas 1999. 177-179.
- Mocja O.P. Kijivszkaja Rusz: etapi formuvannja derzsavnoj territorij. Arheologija 2001. 2. 42-50. (angol és orosz kivonattal)
- Moravcsik Gy. Görögnyelvű monostorok Szent István korában. In: Szent István emlékkönyv. Szerk. Serédi Jusztinián. Bp. 1938
- Moravcsik Gy. The Role of the Byzantine Church in Medieval Hungary. American Slavic and East European Review VI. 1947. 134-152.
- Moravcsik Gy. Bizánc és a magyarság. Bp. 1953
- Nas korr. Ukraina peresztiae buti isztoricsnoju terra inkognito dlja pereszicsnogo ugorcja. Gromada 2005. 5. 11.

- Nemeskürty I. Magyar századok. Bp. 2006.
- Novoszelcev A.P. Hazarszkoje goszudarsztvo i jego rol' v isztorii Vosztocnoj Jevropy i Kavkaza. Moszkva 1990
- Onasch K. Liturgie und Kunst der Ostkirche in Stichworten unter Berücksichtigung der Alten Kirche. Leipzig 1981
- Rogyionov B. Pod kronami Tihanyi. Izvesztijja 1976. 3. 23. 3.
- Rybakov B.A. (szerk.) Drevnyaja Rusz. Gorod, zamok, szelo. Moszkva 1985
- Pasuto V.T. Vnyesnjaja polityika Drevnej Ruszi. Moszkva 1968 (francia kivonattal)
- Pauler Gy. A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt. I. Bp. 1899
- Petrenko M.Z. Pescsernije labirinti na tyerritorii Kijev-Pecszerszkogo isztoriko-kulturnogo zapovednyika. Fotorasszkaz. Kijev 1976.
- Petruhin V. Drevnjaja Rusz IX. v. – 1263 g. Moszkva 2005. rec. Makai J. Klió 2006. 1. 102 – 107.
- Potoczky J. Elfejtett királynék. Magyar Nemzet, Szombati Magazin. 2000. március 11. 21.
- Rómer F. A barlanglakókról, nevezetesen a magyarhoni lakott barlangokról. Archaeologiai Közlemények VII. 1868. 110 – 145.
- Rómer F. A barlanglakókról, nevezetesen a magyarhoni lakott barlangokról. Hazánk s a Külföld. 1871. 5 – 8. 1- 76.
- Sárvári M. Remetecellák a szikla alatt. Páratlan érték. Magyar Nemzet 1984. 06. 30.
- Sas-Zaloziecky W. Die byzantinische Kunst. Ullstein Kunstgeschichte. Frankfurt/Main – Berlin 1963
- Smolitsch I. Russisches Mönchtum. In: Das östliche Christentum. Szerk.: H. Biedermann, OESA. Würzburg 1953
- Sólymos Sz. Szent Zoerard-András (Szórád) és Benedek remeték élete és kultusza Magyarországon. METEM- könyvek. Bp. 1996
- Soós P. A rejtelmes félsziget. Magyar Nemzet 1986. 04. 24. 6.
- Székely J. Remetetelep Tihanyban. Napló 1982. 10.17.
- Székely A. A remeték temetője. Napló 1984. 06. 23. 4.
- Szreznjevszkij I.I. O freszkah v kijevszkom Szofijszkom Szobore izobrazsajuscsih portretov knyjazseszkaj szemji. Trudi I. Arheologicseszskogo Szjezda v Moszkve 1869 g. T. I. Moszkva 1871. CVIII-CIX. (az 1840-es években feltárt freskók leányalakjairól, mint Jaroszláv négy leányáról)
- Szűcs D. Titkok a sziklafalban. Hétfői Hírek 1983. 05. 16.
- Tolocsco P.P. Drevnyaja Rusz. Kijev 1987
- Tolocsco O.P. Rusz: Derzsava i obraz derzsavi. Kijev 1994 (a legújabb ukrán történelmi koncepció!)
- Maleckij A. M. – Tolocsco P.P. Park – muzej „Drevnij Kijev”. Kijev 1989
- Tüskés T. Tihany, királyi hely. 1986

* *

Uzsoki Andrásnak a témakörből megjelent munkái:

- Az első magyar királyné, Gizella sírja. A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei 1982. 125 – 168. (német kivonattal)
- Régészeti és műemléki kutatás a tihanyi barátlakásokban. Horizont 1982. X. 4. 8-10.
- A tihanyi barátlakások. A Kárpát-medence egyik nagy remetetelepe. Balaton. A Magyar nemzet melléklete, I. 2. 1983. 05. 06.
- Árpád-kori remetetelep a Tihanyi-félszigeten. Élet és Tudomány 1984. IX. 14. 1160 – 1161.
- András király sírja Tihanyban és a sírlap ikonográfiai vonatkozásai. (német kivonattal). A Veszprém megyei Múzeumok Közleményei 17. (1984), 1985. 145 – 188.
- Die Echtheit des Grabes der ungarischen Königin Gisela in Passau. Regensburg 1988. In: Bayern und Ungarn Tausend Jahre enge Beziehungen. Südosteuropa-Studien 39. 13 – 22.
- Eine frühromanische königliche Hallenkrypta in Tihany (Ungarn). Jahresschrift der

- Mitteldeutschen Vorgeschichte. Halle/Saale 1989. 72. Jhg. 281 – 290.
- A tihanyi Árpád-kori remetetelep régészeti kutatása. In: Magyar egyháztörténeti vázlatok 2. Uzsoki A. (főszerk.) A Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközössége kiadása. Felelős kiadó Várszegi Asztrik. METEM Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközössége. Bp. 1991. 35-41. (angol kivenettel)
- A passai Gizella-sír az új kutatások tükrében. Veszprémi Múzeumi Konferenciák 4. 1993. 14 – 27.
- Ugyanez: Boldog Gizella királyné. Veszprémi Főegyházmegye Szent István és Boldog Gizella házasságkötésének millenniumi évfordulójának tiszteletére kiadta a Veszprémi Szeminárium Alapítvány. Veszprém 1996. 56 – 66.
- Királyi temetkezőhely a tihanyi bencés apátsági templomban. A Zürichi Magyar Történelmi Egyesület Kiadványa. A tizedik magyar őstörténeti találkozó és negyedik magyar történelmi iskola előadásai és iratai. Budapest-Zürich 1996. 201-204.
- András király példaképe. In: Egyház és művelődés. Pannohalma 996 – 1996. Hajdú Á.- Kokas Zs. (szerk.) Bp. 1997. 17 – 25.
- Boldog Gizella királyné és Veszprém. Veszprémi Érsekség Főegyházmegyei Névtára 1996. 13 – 96., I – VII.
- Az első magyar királyné, Gizella sírja. In: Gizella királyné (985-1060). Főszerkesztő Gécz János. Veszprém 2000/1. 112 – 153.
- Váczy P. Les racines byzantines du christianisme hongrois. Nouvelle Revue de Hongrie XXXIV. 1941. 99-108.
- Váczy P. The Role of the byzantine Church in Medieval Hungary. American Slavic and East European Review 1947. VI. 134-152.
- Viszockij Sz.O. Pro portret rogyini Jaroszlava Mudrogo u Szofijszkomu szoboru u Kijevi. Visznyik Kijivszkogo Universzitetu No. 8. 1967. 35 – 44.
- Viszockij Sz. O. Rekonsztrukcija portretiv rogyini Jaroszlava Mudrogo v Szofii Kijivszkij. Arheologija 17. 1975. 5 – 15.
- Viszockij Sz. O. Napisz pro szmerty Jaroszlava Mudrogo u Szofijszkomu szoboru v Kijevi ta dejaki pitannja jogo vicsvennja. Arheologija 1991. 2. 41 – 47. (angol kivenettel)
- Wertner M. Glossen zur Genealogii der Arpaden. Berlin 1887
- Wertner M. Az Árpádok családi története. Nagybecskerek 1892
- Zelliger E. A tihanyi alapítólevél. Pannohalma 2005 (a legjobb, legújabb kiadás latin és magyar oklevélszöveggel)
- Zsityije prepodovnago otca nasego Mojszeja Ougrina. Kijevi Paterikon 1777. – Egy példánya a szentendrei Szerb Egyházi Múzeumban is megtalálható (eredetije a 13. sz. elején készült). Magyar Mózesnek a kötetben lévő ábrázolásai az 1661-ben kiadott példány nyomán készültek (a képek megszerzését részünkre dr. Horváth Gábornénak köszönjük).
- Zsoldos A. A magyar hadtörténet első évszázadai. Hadakozók és hadsereg az Árpádok korában (11 -13. század). In: Király B. – Veszprémi L. (szerk.) A magyar hadtörténelem évszázadai. Bp. 2003. 13 – 26.

Kézírtos források:

Dornyai Béla, a keszthelyi Balatoni Múzeum egykori igazgatója ásatási naplója 1942-ből. 26 kézírtos oldal, vázlatszerű rajzokkal, spirálfüzetben.

Erdélyi István: Oroszország születése. 1980. 41 g. oldal, amely a MTA Régészeti Intézete Adattárában, a K. 359/80 sz. alatt volt elhelyezve, de 2006-ban selejtezték. Egyik példányát annak idején Kádár Zoltán kapta. A közös munkálataink akkor megszakadtak, mivel Erdélyi István 1982-ben, másfél esztendőre Oroszországba utazott.

Westerfeldt A. van holland művész rajza a kijevei Szent Szófia székesegyház falfestményeiről Szentpétervárott, 1651-ből, a Tudományos Akadémia könyvtárában (megtalálták 1904-ben).

Czebe Gyula bizantológus-történész visegrádi ásatási jelentése. MOB Adattár 203/1894

* * *

Uzsoki András kéziratai:

levelezése kijevei kutatókkal, 1976

előadás-szövegei:

I. András király temetkezőhelye. Dinasztikus házasság. 5,5 g. oldal.

Die Hallenkrypta des Königs Andreas I. in der Abteikirche von Tihany. Mainz 1986.

I. András király saját és felesége, Anasztázia királyné, fiai, leányai és valamennyi élő és meghalt rokonai lelki üdvéért monostort alapított és családi kriptát építtetett Tihany félszigetén 1055-ben. Tudományos tárgyaláshoz készült vázlat, régészeti, történeti, építészettörténeti képi dokumentumokkal. Tihany 1995. 25 oldal, benne 18 képes oldallal (adatgyűjtés 1980–1994 között).

I. András király példaképe a Szent István-i kereszténység. Pannonhalmi konferencia, 1996. szeptember. 14 g. oldal, a bibliográfiával együtt.

I. András király kora és emlékezete halálának 935. évfordulója évében. Zirci konferencia 1996. III. 30. 11 g. oldal.

Kijev–Fehérvár–Tihany. Az ELTE, a METEA, a Tihanyi Bencés Apátsági Múzeum Régészeti és Egyháztörténeti Konferenciáján, 1997. január 28-án Budapesten elhangzott előadás. 10 g. oldal.

András herceg a kijevei nagyfejedelmi udvarban. Az ELTE – A Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Alapítvány – A Tihanyi Bencés Apátsági Múzeum régészeti és helytörténeti konferenciáján 1997. január 28-án elhangzott előadás. 10 g. oldal.

A tihanyi királyi kripta

Tanulmányunkban a Kijevi Rusz és a Magyar Királyság kapcsolatáról ama korok évtizedeit jellemezve írtunk, amely a legkritikusabb volt országunkra nézve közvetlenül Szent István halála után. Bemutatjuk együtt – Uzsoki András munkássága tükrében – az eddig kevésbé publikált tihanyi ásatások eredményeit.

PhD Uzsoki András (1925 Pacsa) Hadifogság Grúziában 1945–48. Muzeológus-régész (ELTE 1951–55). Több dunántúli múzeum igazgatója: Mosonmagyaróvár (1955–58), Győr (1958–66), Veszprém és Tihany (1969–72), Tihany (Bencés Apátsági Múzeum 1994–97).

Veszprém megyei múzeumi igazgató-helyettes (1980–87). Jelentős régészeti ásató tevékenysége a bronzkortól a kelta korszakon át a középkorig terjedt. A keresztény egyháztörténet és az aranymosás története kutatója. A bécsi Nemzetközi Lenau Társaság és a Zürichi Magyar Történelmi Egyesület tagja, a Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség és Alapítvány alelnöke, főtárgya. Az 1966–87 között elszervezett politikai-szakmai igazságtalanságokért a kormány 1991-ben rehabilitálta. Több mint száz múzeumi kiállítás rendezője, tudományos konferencia szervezője, cikk és tanulmány szerzője.

DrSchHistDrHabil Erdélyi István (1931 Nagyváradi) Muzeológus-régész (ELTE 1955), c. egyetemi tanár (1985), A Magyar Nemzeti Múzeum segédmuzeológusa (1955), a Leningrádi Állami Egyetem aspiránsa (1955–59), az MTA Régészeti Intézetében dolgozott (1959–91), közben a Szovjet Tudományos Akadémiai Régészeti Intézetének vendég-főmunkatársa (1968–70 és 1980–82), a doni nemzetközi (1975–82) és a mongol–magyar ásatások társvezetője (1961–90), a fenékpusztai ásatások vezetője. Egyetemi vendégtanár volt: ELTE BTK Régészeti Tanszék, Finnugor Tanszék, Kelet-európai Történeti Tanszék, Belső-ázsiai Tanszék, az ELTE habilitálta (1996), Pécsi Tudományegyetem Ázsia Központ. Akadémiai kutatási ösztöndíjas (1992–94). Részt vett a Károli G. Egyetem BTK megszervezésében: az egyetemi Történeti Intézet tanszékvezetője, a BTK dékánhelyettese. Kőrösi Csoma-díjas. Több mint félezer munkája jelent meg. A Magyar Őstörténeti Munkaközösség Egyesület elnöke, az Eleink című tudományos lap főszerkesztője.

Napkút Kiadó Kft.
1014 Budapest, Szentháromság tér 6.
Telefon/fax: (1) 225-3474
E-mail: napkut@gmail.com
Honlap: www.napkut.hu

Felelős szerkesztő: Szondi György
Szerkesztő: Vincze Ferenc
Szöveggondozó: Kovács Ildikó
Tördelőszerkesztő: Szondi Bence